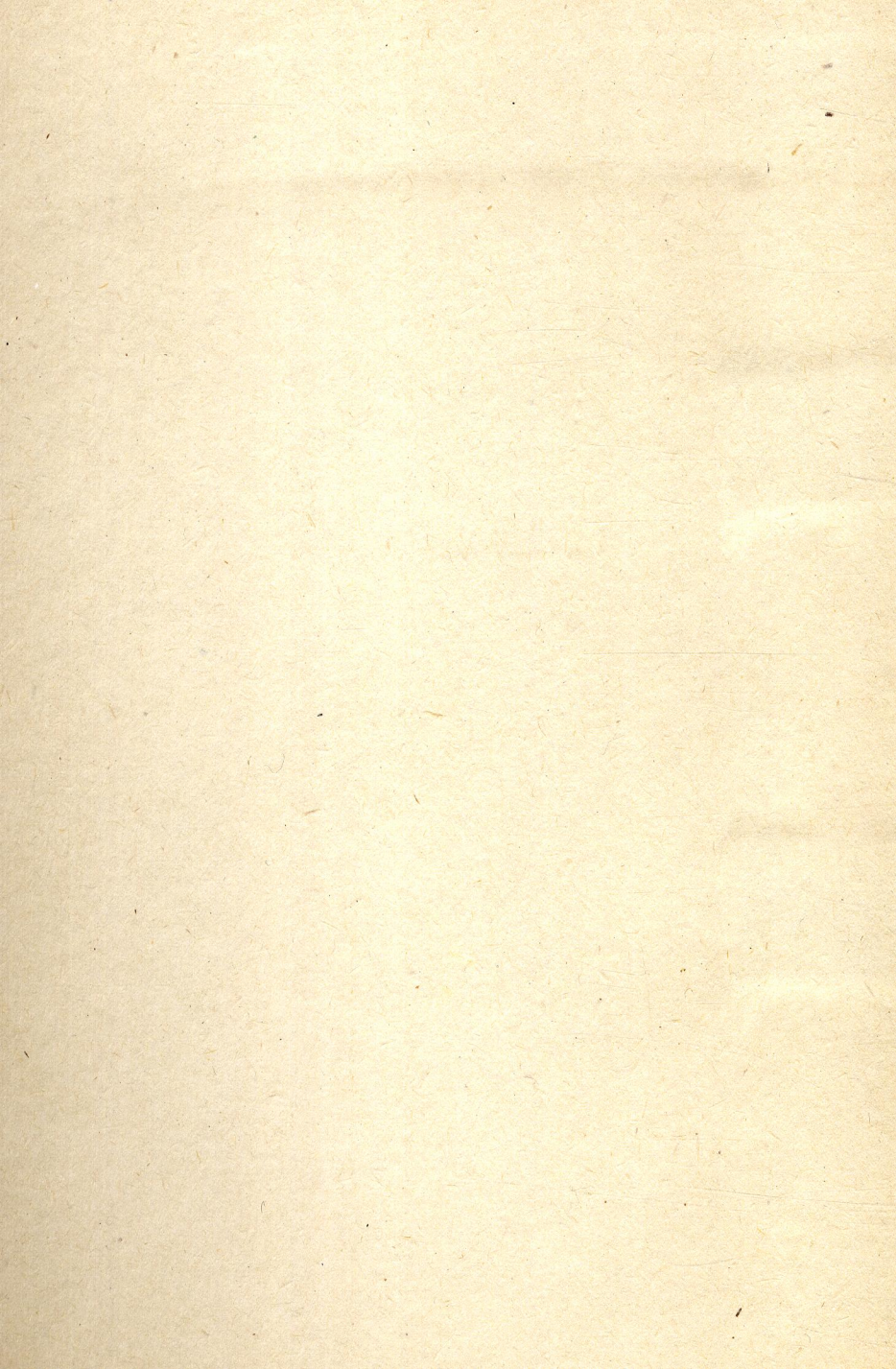

М. Крип'якевич

Огляд історії

України

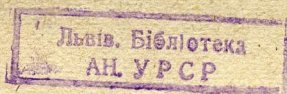

05. 10
ІВАН КРИПЯКЕВИЧ.

О Г Л Я Д ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.

REPETITORIUM
для вищих клас середніх шкіл
та вчительських курсів.

Друковано 25.000 примірників.

КИЇВ — ЛЬВІВ — ВІДЕНЬ, Р. Б. 1919.
У ТРЕТЬОМУ РОЦІ ВІДБУДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.
Т-во „ВЕРНИГОРА“.

2
Лав.

T3(24K)A7R

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 3022

Вступ.

§ 1. Поділ історії України. Історію України ділимо на оці періоди й відділи:

I. До 800: Словянські часи.

II. 800—1340: Українська держава під правлінням князів (від заснування Київської Держави до занепаду галицько-володимирської).

A. 800—972: Початок Київської Держави (од початків до смерти Святослава).

B. 972—1054: Розцвіт Київської Держави (часи Володимира і Ярослава).

B. 1054—1240: Поділ і занепад Київської Держави (од смерти Ярослава до зруйнування Київа).

Г. 1200—1340: Галицько-Володимирська Держава.

III. 1340—1648: Україна під Литвою і Польщею.

A. 1340—1569: од початків окупації до Люблинської унії.

B. 1569—1648: од люблинської унії до повстання Б. Хмельницького.

IV. 1648—1784: Українська Держава під правлінням гетьманів.

A. 1648—1667: од Б. Хмельницького до андрусівського мира.

B. 1667—1708: од андрусівського мира до бою під Полтавою.

B. 1708—1784: од бою під Полтавою до заведення московського ладу.

V. 1784—1917: Початок відродження України.

VI. Од 1917: Українська Держава.

§ 2. Етнографічні межі України. Теперішні етнографічні межі України: гирло Дунаю, між Дністром і Прутом,

верхня Тиса, Попрад (доплив Дунайця), середній Сян, між Бугом і Вислою, Припять, між верхнім Дніпром і Десною, лінія на південь од Курська й Вороніжа і звідси до нижнього Дону, до р. Кури й Кавказу, Чорне море. — В давні часи межі території, заселеної українським народом, були дещо інші. На півдні степи над Чорним морем були майже незаселені. Так само на сході, над Донцем і далі, населення було дуже рідке. Зате на сході українські оселі ішли значно далі поза теперішні межі. Протягом століть український народ втратив дещо просторів на заході, зате поширив свої межі на півдні і сході; в цих напрямках українська колонізація поширюється й тепер все далі.

§ 3. Державні межі України. Кордони Української Держави не завжди сходилися з етнографічними межами. Держава завжди проявляла змагання перейти поза етнографічні межі до природних, географічних. Такими природними межами є: на півдні східні Карпати й гирло Дунаю, Чорне й Азовське море, Кавказ, на сході Каспій, на півночі низина Припяти, на заході Висла.

I. Слов'янські часи.

 (до 800 р.)

§ 4. Чужі народи на Україні. Перед слов'янами проживали на Україні різні чужі народи: іранські Скіти, Сармати (од них назва сарматського низу), Роксол'яни, Аляни, Германські Готи, монгольсько-турецькі Гуни, Болгари, Авари, Хозари. Коло Карпат були тракіпські Карпи (од них назва Карпат) й інші народи, які дісталися під римське панування. Над Чорним морем були грецькі колонії: Тіра при гирлі Дністра, Ольгія при Бозі, Херсонез (Корсунь) і Теодосія на Кримі.

§ 5. Передісторична культура. Найдавнішу культуру ділимо так: 1) палволіт („старий камінь“) — знаряддя з лупаного каміння, 2) неоліт („новий камінь“) — знаряддя з гладженого каміння, 3) епоха міді та бронзи, 4) епоха заліза. Головні способи прожитку: ловецтво, рибальство та скотарство,

рідше хліборобство. Торговельні дороги водою: з Чорного моря Дніпром до Балтійського моря, з Каспію Волгою на Дон і на захід. З торгівлею йшла культура та організація.

§ 6. Словяне. Українці належать до словянських народів. Про найдавніші оселі словян є дві теорії: 1) Найдавніша київська літопись говорить, що словяне проживали спершу над Дунаєм; 2) новіші наукові досліди правітчиною словян вважають край між верхнім Дніпром і Балтійським морем. Звідтіля словянські племена розійшлися на різні сторони. Українці осіли між Карпатами, Доном і Чорним морем.

§ 7. Поділ Словян. Звичайно ділять Словян на три групи: а) південну: Серби, Хорвати, Словінці й зісловянщені Болгари; б) західню: Чехи, Словаки, лужицькі Серби, Поляки; в) східню: Українці, Білоруси, Москвини (останні з примішкою фінського елементу). Деякі новітні вчені, на підставі лінгвістичних і антропологічних даних причисляють Українців до південної групи, разом з південними Слов'янами, — Москвинів і Поляків до північної.

§ 8. Культура Словян. Головні заняття: полювання, рибальство, скотарство, бджільництво, хліборобство; початки ремесел: ткацтво, кушнірство, гончарство, вироби з дерева й металів. Торговельний крам: шкури й хутра, мед, віск, риба, сіль, домашні вироби.

§ 9. Релігія Словян. Персоніфікація явищ природи: Перун — бог грому й блискавки; Даждьбог, Хорс — бог сонця й багатства; Велес або Волос — опікун ходоби; Сварожич — бог вогню; Стрибог — бог вітрів і посухи. Менші божества: домовики, лісовики, дідьки, водяники, русалки. Культ: жертви зі страви, хліба, худоби; ідоли богів; не було святинь і жерців: волхви-ворожбити. Віра в посмертне життя; похорон у могилі і палення тіла; тризна-бенкет на могилі. Свята: Корочун — найкоротчий день, початок весни; Коляда — хліборобське свято, що перейшло на християнське Різдво; веснянки, ігри та співи на привіт весни; русальчин і мертвецький великдень; Купайло — в день християнського св. Івана; хоронення Коструба в осени

§ 10. Словянські племена. Українські Слов'яне ділилися на племена: Поляне коло Києва, Деревляне межі Дніпром і Случею, Дуліби над Бугом, Хорвати коло Карпат, Тиверці між Прутом і Дністром, Уличі між Богом і Дніпром, Сіверяне над Десною. Племя ділилося на роди; рід обнімав кілька родин, що вели разом господарство; батько роду мав необмежену владу (патріархальний устрій).

§ 11. Віче і князь. Віче-рада старшини й визначних людей, — рішає справи громади й вибирає князя. Племя має одного або більше князів. Князь — найвищий вожд, суддя й управитель.

§ 12. Способи оборони. Для оборони ставлено городи, укріплені ровами, валами й частоколом. Зброя: спис, меч, топір, лук зі стрілами, праща (до кидання каміння); щит (до заслони від стріл); шолом (на голову); броня або панцирь (на грудях).

II. Українська Держава під правлінням князів.

(800—1340 р.)

А. Початок Київської Держави.

(800—972 р.)

§ 13. Початок Київської Держави. Зєднання українських земель в одну державу почалося з Києва. Київ — один з найстарших городів у східній Європі, оборонний з природи, осередок торгівлі. Тут сходилися торговельні дороги: а) Дніпром з Чорного до Балтійського моря; б) Десна; в) Припять; г) сухопутний шлях од Каспія до Західньої Європи. Дві теорії про початок Київської держави: 1) Норманська теорія виводить початок державної організації від Варягів (Норманів), що прийшли водною дорогою із Скандинавії коло 860 р.; докази: оповідання найдавнішої літописи та інших джерел; норманські імена перших князів, назва Русь — імя шведського племені, аналогія з іншими державами, що повстали при участі Нор-

манів (Англія, Нормандія). 2) Антинорманська теорія приписує організацію держави місцевим князям, в яких на службі були Варяги; докази: Київська торгівля дійшла до розцвіту вже перед приходом Варягів, а її розвиток неможливий без державної організації; військові походи з України почалися вже коло 800 р., назва Русь є українського походження (пор. ріка Рось), Нормани не полишили слідів в українськiм праві й культурі.

§ 14. Перші князі. Легендарні Кий, Щек і Хорив-основателі Києва (імена взяті з назв урочищ). Полян завоювали Хозаре, азійський народ, що мав торговельну державу при гирлі Волги. Північні Слов'яне закликали до Новгороду Великого Варягів (Норманів) зі Швеції. Рюрик став новгородським князем. [1] Аскольд і Дир, Варяги з дружини Ігоря вивозили Полян з хозарської неволі й зайняли Київ. В 860 р. перший похід на Царгород. Походи на Каспійське море.

§ 15. Олег I (907—914 р.). [2] Олег, свояк Рюрика, з малим Рюриковим сином Ігорем, прийшов до Києва, убив Аскольда й Дира й зайняв місто. („Київ мати всім українським городам“). Походи на Царгород, перші писані договори з Греками 907 і 911 р. (важливий пам'ятник української мови). Похід на Каспійське море. Легенда про смерть Олега від коня коло 914 р.

§ 16. Ігорь I (914—946 р.) [3] Ігорь, син Рюрика — назва династії: Рюриковичі. Похід на Царгород 941 р. і торговельний договір з Греками 944 р. Похід на Каспій та Закавказзя. Війна з Деревлянами і смерть Ігоря к. 946 р.

§ 17. Ольга (946—960 р.) [4] Ольга, жінка Ігоря, щоб помститися за смерть чоловіка, вела довгу війну з Деревлянами й прилучила їх землю до Київської Держави. В 957 р. їздила до Царгорода й охрестилася перша з князів.

§ 18. Святослав I Хоробрий (960—972 р.) [5] Святослав, син Ігоря й Ольги, лицарський князь, завойовник. Походи на північні племена та фінів над верхньою Волгою. Похід на Хозарів і зруйнування хозарської держави 967 р. На місце Хозарів з Азії прийшли Половці й осіли в українських степах;

перша облога Києва (легенда про хлопця, що переплив Дніпро). Похід на Болгарію в порозумінні з грецьким цісарем; звоювання наддунайських країв 968 р. Другий похід на Болгарію й війна з Греками; Святослав іде на Царгород; мир і договір 971 р. Поворот Святослава й смерть у бою з Печенігами коло Дніпрових порогів 972 р.

§ 19. Характеристика перших князів. Перші князі у своїй політиці мали такі головні цілі: 1) зєднання українських земель і деяких сусідніх в одну державу зі столицею у Києві (походи на Деревлян, на племена над Волгою і инш.); 2) Поширення української торгівлі (походи на Царгород, Болгарію, Каспій, нищення Хозарів); 3) кольонізація північних земель.

§ 20. Устрій Держави. Влада князя, дуже широка, Спірається на війську, дружині. Підбиті племена платять дань та удержують княжі залоги. Дружина бере участь у законодавстві (княжа дума) й управлінні: визначні дружинники є княжими намісниками в городах.

Б. Розцвіт Київської Держави.

(972—1054 р.)

Володимир Великий (979—1015 р.)

§ 21. Ярополк I (972—979). [6] Ярополк, найстарший син Святослава Хороброго розпочав боротьбу з молодшими братами Олегом та Володимиром і загинув у бою.

§ 22. Володимир I Великий (979—1015 р.) [7] Володимир, син Святослава, князь енергійний, великий організатор, зєднав землі батька й уладив їх наново. Найбільше значіння здобув собі через те, що завів на Україні християнство й вищу, грецьку культуру.

§ 23. Прилучення Галичини 981 р. В 981 р. Володимир ходив походом на західні землі. Над Бугом і Сяном проживали українські племена (Дуліби та Хорвати), що мали початки державної та військової організації. Головні їх городи

були Червень (тепер Чермно) в теперішній Холмищині та Перемишль в теперішній Галичині. Ці племена дісталися під панування Поляків чи Чехів, в руках котрих був Краків. Володимир здобув ці міста й прилучив Галичину до Київської Держави. Цей похід мав важні наслідки для Української Держави: 1) усталено кордони України від Польщі, 2) навязано зносини з Німеччиною, що стала союзником України проти Польщі, 3) відчинено торговельну дорогу на захід, саме в часі, коли Печеніги замкнули дорогу на південь, до Чорного моря. — Тоді мабуть Володимир заснував місто Володимир (на Волині).

§ 24. Хрещення Володимира 988 р. Володимир вирішив прийняти християнство з причин: а) релігійних, розуміючи вищість монотеїзму над політеїзмом; б) політичних, щоб новою вірою скріпити зв'язок між землями великої держави. Рівночасно він бажав підняти значіння своєї династії через подружжя з візантійським двором. Грецькі царі не хотіли згодитися на це, та щоб присилувати їх до уступлення, Володимир уладив похід на Крим і здобув столицю грецьких колоній, Корсунь (Херсонез). Тоді царі віддали йому свою сестру Ганну і мабуть імператорські відзнаки. Володимир хрестився в Корсуні чи може в Києві або в котромусь іншому місті на Україні 987 чи 988 р.

§ 25. Християнство на Україні. Уже перед хрещенням Володимира християнство було поширене в багатих веретвах населення (в Києві була церква св. Іллі вже за Ігоря). Тепер Володимир наказав хрестити наперед усіх мешканців Києва, потім інші міста. Християнство ширилося поволі за браком духовенства. Довгі часи панувало „двоєвір'я“ — мішанина християнських обрядів з давніми слов'янськими віруваннями (останки поганських обрядів лишилися в народі до теперішнього дня).

§ 26. Українська церква. Володимир заснував у Києві митрополію, в інших містах єпископства. Перші єпископи та священники були Греки. Святе письмо та богослужебні книги або перекладено з грецької мови або уживано готових болгарських перекладів (так звана церковно-слов'янська мова —

староболгарська). Перша монументальна церква в Києві звана Десятинною, бо князь призначив десяту частину своїх прибутків на її удержання.

§ 27. Грецька культура на Україні. По заведенню християнства на Україну прийшло багато грецьких духовних, учителів, ремісників, купців. Зв'язки з Царгородом удержувалися постійно. Грецька культура, яка вже й давнійше була відома на Україні, ширилася тепер швидко в різних напрямках. Грецька була релігія та обряди, література, школа, мистецтво. В архітектурі панує з тою часу багато віків так званий візантійський стиль; малярство та різьбарство також знаходяться під грецьким впливом. Візантійська культура стояла тоді дуже високо, — Царгород був іще продовжником традицій старого Риму. Україна дістала вищу культуру з першого джерела, вийшла в тісний зв'язок з античним світом. Українська культура того часу рівнялася вповні тодішній німецькій, і стояла вище від культури західніх Слов'ян, Чехів та Поляків. На жаль зв'язки з Візантією перервалися швидко й Україна не могла розвинути вище світлих починів.

§ 28. Школи. Перші школи було заведено при церквах. Володимир наказав обов'язково вчити синів бояр. Школи на Україні були заведені на грецький взірець. Учено словянської та грецької мови, дещо математики, історії та літератури старовинного світу, природних наук, багато богословія з огляду на потреби церкви. З часом школи підупали також і це була одна з причин пониження загальної культури.

§ 29. Торговля. Монети. Торговля з Візантією ожилилася незвичайно, але шкодили їй напади Печенігів. Володимир завів перші монети (золоті та срібні): на них з одного боку князь в імператорській короні, на другій тризуб, герб Володимира (значіння його невияснене).

§ 30. Війни Володимира. Володимир вів небагато воєн, бо культурна праця вимагала спокою. Ходив походами на північні племена, що відірвалися од Києва. Вів боротьбу з Пече-

нігами і полудневий кордон України (по р. Росі та Сулі) укріпив валами та городами.

§ 31. Устрій держави. Замість дружинників Володимир призначив намістниками по городах своїх синів. Через догляд членів династії закріпились звязки ріжних земель та племен із Київом.

§ 32. Смерть Володимира 1015 р. Володимир умер 1015 р. В історії він дістав імя Великого. За заслуги для християнства церква признала його святым.

Ярослав Мудрий.

(1019—1054 р.)

§ 33. Святополк I (1015—1019). [8] Святополк, син Володимира бажав задержати всю владу в своїх руках і не допустити до поділу держави, та рішив позбутися молодших братів. Його дружинники вбили Бориса та Гліба (церква визнає їх за святих) і Святослава. Але наймолодший син Володимира, Ярослав, що княжив у Новгороді, зібрав Варягів і вигнав Святополка з Києва. Святополк узяв на поміч свого тестя, польського князя Болеслава й здобув знову Київ. Але Ярослав удруге виступив проти нього й присилював утікати. Святополк загинув марно в Польщі чи Чехах.

§ 34. Ярослав I Мудрий (1019—1054 р.) [9] Ярослав поділився, управою з братом Мстиславом, відступаючи йому лівий беріг Дніпра. Його княження було продовженням часів Володимира. Ярослав правив мирно й ширив культуру; його війни були лише оборонні.

§ 35. Походи на Галичину. Поляки за поміч Святополкові взяли собі частину Галичини. Ярослав ходив походами на захід і 1030 р. привернув Галичину до своєї держави. Тоді мабуть закладений крайній український город на заході, Ярослав.

§ 36. Боротьба з Печенігами. Печеніги ставали чимраз грізнішим ворогом України. Ярослав укріплював наново південний кордон, але українська кольонізація все таки уступала

перед степовим ворогом. Це дуже припиняло торгівлю з Чорним морем.

§ 37. Закордонні зносини. Ярослав підтримував мирові зносини з західними державами. До Німеччини часто ходили посольства з України і навіть кілька шлюбів було з німецькими династіями. Донька Ярослава Ганна була жінкою французького короля Генріха I (1031—1060). Далі підтримувалися звязки з Швецією, Норвегією, Угорщиною та инш. З Грецією відносини стали гірші й 1043 р. улаштував Ярослав морський похід проти Царгорода, — останній за княжих часів.

§ 38. Законодавство. За часів Ярослава зібрано давні українські закони в збірник, званий „Руською Правдою“. Судив сам князь, в його відсутности урядовці, тіуни. Злочин міряно головно ступінем шкоди, але також звертали увагу на волю й свідомість запозваного. Кари були: а) грошова кара за злочини проти права власности, була подвійна — на річ власника та до княжого скарбу; б) помста головно за вбивства, виконував її рід убитого; в) кара смерті, — дуже рідко (під грецьким впливом). Дуже ґрунтовні закони були про власність, торгівлю, кредит. Законодавство в значній мірі було до послуг багатих верств, але не допускало теж до гноблення нижчих суспільних клас.

§ 39. Церква. Ярослав опікувався церквою через її вагу в державному житті. Київським митрополитом став уперше Українець Іларіон, проповідник та письменник. Царгородський патріарх хотів зробити митрополитом Грека, але Ярослав добився таки свого. Од цього часу в Києві засідали Українці митрополити. За часів Ярослава заснувалася Печерська Лавра, вогнище чернецтва й церковної освіти. Основником Лаври був Антоній, що постригся на горі Ато́с, головним організатором — Теодозій. Лавра зробила багато послуг українській культурі: переклади та переписування книг; історичні літописи, Нестор літописець.

§ 40. Мистецтво. Ярослав поширив Київ („новий город“) і прикрасив його новими будовами. Собор св. Софії, на взірць

церкви св. Софії в Царгороді, з багатими різьбами й іконами, мозаїкою. Золоті Ворота. Будови в інших містах.

§ 41. Заповіт і смерть Ярослава 1054 р. Ярослав, перед смертю поділив Україну на князівства, між синів; найстарший син мав заступати батька. Ярослав умер 1054 р. Його домовина є до цього часу у церкві св. Софії в Києві. В історії названо його Мудрим.

§ 42. Характеристика часів Володимира I та Ярослава I. Заходи князів велися головню в оцих напрямках: 1) через християнство держава дістала новий внутрішній звязок; 2) поширилася грецька культура (церковні обряди, письменство, школа, мистецтво); 3) поліпшено державний устрій (провінції під управлінням князів, законодавство); 4) забезпечено західні кордони держави від Польщі й південні — від степу; 5) закордонними зносинами піднесено значіння держави.

В. Поділ і занепад Київської Держави. (1054—1240.)

Поділ Київської Держави.

§ 43. Поділ Держави 1054 р. Ярослав поділив 1054 р. Київську Державу межи п'ятих синів: 1. Ізяслав дістав Київ, Турів, Новгород та Псков; 2. Святослав — Чернігів, Муром та Тмуторакань; 3. Всеволод — Переяслав і Ростов; 4. Ігорь — Волинь; 5. Вячеслав — Смоленськ. Інші волости дістали: 6. Ростислав (син Володимира Ярославича) — Галичину; 7. Всеслав (син Брячислава з бічної лінії) — Полоцьк.

§ 44. Українські князівства. Українські землі з того часу ділилися на оці головні та побічні князівства:

А. Київське: Київ, Білгород, Треполь (Трипілля), Вручий (Овруч).

Б. Турівсько-Пинське: Турів, Пинськ, Городок, Дубровиця, Клецьк.

В. Чернігівське: Чернігів, Новгород Сіверський, Ста-

родуб, Трубчевськ, Вщиж, Гомій (Гомель), Путивль, Рильськ, Курськ, Вир.

Г. Переяславське: Переяслав, Остерський Городок (Остер).

Г. Волинське: а) Володимирське: Володимир, б) Берестейське: Берестє; Дорогичин, в) Червенсько-Холмське: Червень потім Холм, Белз, Бужськ (Буськ); г) Луцьке: Луцьк; г) Погорина: Дорогобуш, Шумськ, Пересопниця.

Д. Галицьке: Перемишль, Звенигород, Тереховля, опісля Галич, нарешті Львів.

§ 45. Старшинство Київського князя. Ярослав, хоч і поділив державу, бажав удержати її в цілості під одною владою. Своїм спадкоємцем він призначив найстаршого сина Ізяслава. Ізяслав мав княжити в Києві і як голова держави полагоджувати відносини межи князями: давати припоручення в загальних справах, скликати наради, провадити війни, судити й карати князів. По його смерті ця влада мала перейти на дальших київських князів. Голова держави не мав окремого титулу: деколи звали його старійшиною всеї руської землі, великим князем або й царем.

§ 46. Спадщина в Київській державі. Ярослав не змінив порядку переходу спадщини на Київським престолі. При одержанні спадщини керувалися двома принципами: а) спадковості, б) сеніорату. А) Принцип спадковості заключався в тім, що по смерті батька князівство обіймав найстарший син, по ньому знов його перший син і т. д. При такому порядку спадщина переходила прямою дорогою і Київ удержувався в одній династії. Це було корисно, бо розвиток держави міг іти без раптових перемін. Б) При сеніораті (старшинстві) княжий стіл переходить по черзі на братів князя, потім знову чергою на княжих синів. До Києва приходять все нові князі з різних династій; разом з тим безнастанно змінюється центральне управління держави та внутрішня й закордонна політика.

Між прихильниками спадковості та сеніорату велися довгі війни, що знищили Київ і розбили єдність держави.

Перші спадкоємці Ярослава.

§ 47. Ізяслав I (1054—1077). [10] Ізяслав, найстарший син Ярослава, князь без енергії, не зумів удержати цілоти держави. 1060 р. похід на Торків, степову орду, що прийшла на місце Печенігів. 1061 р. перший напад Половців. 1068 р. напад Половців на Київщину. Розрухи в Києві: Ізяслав прогнаний з Києва, на його місце князем [11] Всеслав, Полоцький князь. Ізяслав при допомозі Поляків вертається до Києва; Поляки забирають Перемишль. 1073 р. Ізяслав прогнаний вдруге, шукає допомоги в римського імператора Генрика IV та папи Григорія VII.

§ 48. Святослав II (1073—1076) [12] Святослав II, другий син Ярослава, чернігівський князь, зайняв стіл після другого прогнання Ізяслава. Проти нього виступав Теодозій печерський. Пам'ятники письменства: Збірники Святослава (1073 і 1076 р.) Рід Святослава: чернігівська династія бажає слідом добути Київ на дідичне володіння й веде боротьбу з іншими княжими родами.

§ 49. Всеволод I (1079—1093). По смерті Святослава княжив втретє Ізяслав, після нього [13] Всеволод I, третій син Ярослава, переяславський князь. Він обєднав Київ, Чернігів, Переяслав та де-які північні землі. Проти нього боротьба „ізгоїв“, молодших князів, що втратили свої землі. Династичні зносини з закордоном: донька Всеволода жінкою імп. Генриха IV, син Володимир жонатий з донькою англійського короля Гаральда та инш. Боротьба з Половцями.

§ 50. Святополк II (1093—1113). Любецький зїзд (1097). [14] Святополк II (1043—1113), син Ізяслава. Боротьба з Половцями та сином Святослава, Олегом „Гореславичем“. 1097 р. Любецький зїзд (Любче к. Києва) рішає: а) принцип дідичности, — кожному князеві лишаються землі його батька; б) союз для оборони спокою межі князями; в) союз проти Половців. Осліплення Василька теребовельського, війна Святополка з галицькими Ростиславичами. Боротьба з Половцями

та кольтонізація земель над Росєю (Юрійів). 1113 р. смерть Святополка, погром Жидів у Київі за спекуляції з сіллю.

§ 51. Володимир II Мономах (1113—1125). Син Всеволода [15] Володимир II, прозваний Мономахом („єдиного борець“) од призвіща діда по матері, грецького царя Константина Мономаха. Спочатку був переяславським князем і вів завзяту боротьбу з Половцями (оповідання про хана Отрока та евшан-зілля); здобув таку славу, що віддано йому й Київське князівство. Мономах обєднав під своєю владою Київ, Переяслав, Турів, Волинь та деякі північні землі. 1116 р. зайняв землі над нижнім Дунаєм; тоді повстала легенда, що Мономах дістав з Царгорода цісарські відзнаки (Мономахова шапка). Мономах підтримував жваві зносини з закордоном: його жінка була з Англії, син був жонатий з шведською королівною, доньки були віддані до Данії та Норвегії; внуком Мономаха був славний данський король Вальдемар, так названий в честь діда. Закони Мономаха обмежують відсотки від позик, — звернені проти надужити капіталістів. Володимир Мономах написав „Поучення дітям“.

Боротьба за Київ.

§ 52. Боротьба за Київ. [16] Мстислав I (1125—1132) продовжував щасливе княження батька. По його смерті почалася довголітня боротьба за Київ межи трьома княжими родами: Мстиславичами, Святославичами й Мономаховичами (див. генеологічну таблицю й спис Київських князів). Князі в Київі були на переміну з тих родів.

§ 53. Мстиславичі. Нащадки Мстислава I бажали зробити Київ дідовим князівством у своєму роді; у цім змаганні підтримувала їх київська громада. Вони ділилися на дві лінії: Ізяславичів та Ростиславичів.

А) Ізяславичі були оці: [21] Ізяслав II (1146—1161 з перервами), син Мстислава воював проти Галичини в союзі з Уграми та проти Юрія Мономаховича; переміг

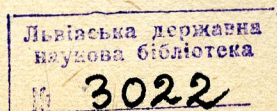
Юрія на Перепетовому полі (к. Київ) 1151 р. Його син [25] Мстислав II (1167—1169) в обороні торговельних шляхів воював з Половцями. Проти нього виступив Андрій суздальський й 1169 р. зруйнував Київ (див. § 58). З цього роду були також [27] Володимир III, [31] Ярослав II, [33] Унгвар, [42] Данило галицький.

Б) Ростиславичі: [23] Ростислав I, [28] Роман, [30] Рюрик, [36] Мстислав III, [37] Володимир IV, [38] Ізяслав IV, [41] Ростислав.

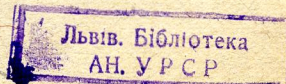
§ 54. Святославичі. З роду [12] Святослава II Ярославича, чернигівські князі вважали Київ своєю батьківщиною й бажали зєднати обидва князівства. [19] Всеволод II Ольгович (1139—1146), онук Святослава, вів боротьбу з Половцями. Його брат [20] Ігорь II (1146) убитий підчас народньої революції в Києві; [24] Ізяслав III; [32] Святослав III Всеволодич (1176—1194), боротьба з Половцями; [35] Всеволод III Чермний; [40] Михайло II.

§ 55. Мономаховичі. Молодші сини Мономаха та їх рід. Ця династія почала потім обмосковлюватися й хотіла не так княжити в Києві, як знищити давню столицю і підняти значіння московської землі. — Сини Мономаха були: [17] Ярополк II, [18] Вячеслав, [22] Юрій, — останній завзятий ворог Мстиславичів. З його руки княжили в Києві [26] Гліб, [29] Михайло I потім [39] Ярослав.

§ 56. Характер боротьби. Кожна династія старалася здобути Київ для себе. Але рідко коли змагання мали метою зєднати наново всі землі в одну цілість, обновити велику українську державу. Князі керувалися в своїх справах тільки партійними цілями, інтересами своєї династії й рода, — не добробутом всеї української землі. Державна думка занепала зовсім. Навіть ці князі, що бажали запанувати в Київщині, уважали Київ за другорядний город, а центр своєї сили бажали перенести до своїх провінціальних земель. Втрачений був державний зв'язок з князівствами. Поодинокі землі відокремлювалися й жили самостійним життям, до сусідів ставились недовірливо

22.566

й вороже. У своїх чварах князі ні на що не зважають. Дуже часто одні князі проти других кликали на поміч чужинців, — Половців, Угрів, Поляків і ин. Цей період історії України названо періодом княжих усобиць.

Занепад Київа.

§ 57. Початки Московщини. Над горішньою Волгою й Окою проживали фінські племена поганської віри з низькою культурою. Межи ними поселялися північні Слов'яне й переймали від фінів багато рис з побуту та немало фізичних і духових прикмет. Так витворився московський народ. Князі з роду молодших Мономаховичів почали організовувати ці землі, закладаючи городи, як Суздаль, Володимир над Клязмою, після Москву („моск-ва“ по фінськи „гнила вода“).

§ 58. Зруйнування Київа Москвинами 1169 р. 1169 р. Суздальський князь Андрій Боголюбський напав на Київ, здобув город і знищив його по варварськи, забираючи всі коштовні річі до своїх Московських земель. Напад та руйнування було уряджене зі свідомою метою, — знищити давній центр культури й дати перевагу північним, московським землям над південними, українськими. З того часу Київ не міг уже підвестися до давньої могутності.

§ 59. Половці. По Печенігах (§ 30, 36) і Торках (§ 47) к. 1061 р. українські степи зайняла орда Половців. Вони кочевниками були, не знали хліборобства, жили зі скотарства та військової здобичі. Їх напади знищили південні кордони України так, що важко було удержувати українські городи на р. Росі. Торговля з Чорним морем припинилася зовсім, — користалися з цього Московські землі на Півночі. У боротьбі з Половцями визначилися Всеволод I, Святополк II, Володимир II Монамах, Мстислав II, Святослав III і инші. В 1185 р. був нещасливий похід Ігоря Святославича новгородського князя з Чернігівщини, оспіваний в „Слові о полку Ігоря“. Напади Половців збільшувалися тому, що деякі князі кликали половецькі ватаги на поміч

проти своїх противників. Але потім через постійне сусідство з культурною Україною Половці втратили деякі дикунські риси, привикли до осілого життя й хліборобства та стали приймати християнство.

§ 60. Перший прихід Татар 1223 р. 1223 року в степи над Доном та Азовським морем прийшли Татаре, або Монголи, дика орда з Азії й напала на Половців. Князі вирішили дати Половцям допомогу, щоб не допустити до України ще гірших кочовиків. Але в бійці над Калкою (к. Маріуполя) не пощастило, — кільканадцятьох князів полягло в бою. Татаре потім відійшли знову до Азії.

§ 61. Другий прихід Татар. Зруйнування Києва. 1240 р. 1239 року Татаре вдруге прийшли до Європи, знищили під проводом хана Бату московські землі та напали на Україну. Вони здобули Чернігів і Переяслав потім 1240 р. прийшли під Київ. Київ боронив воевода Дмитро, присланий з Галичини від князя Данила, що тоді мав протекторат над Київщиною. Татари перемогли (упадок Десятинної церкви) і 6 грудня 1240 здобули столицю України. Звідси пішли далше на захід, на Волинь та Галичину.

§ 62. Причини занепаду Київської Держави. Київська Держава занепадала через різнородні некорисні обставини. А) Внутрішні причини: а) поділ на князівства, що ослабив сили держави; б) невпорядкування спадщини на Київському столі, що приводило до боротьби меж князів; в) брак державної думки й перевага партійних, династичних інтересів; г) ослаблення економічного життя через безперестанні війни; ґ) розроблення й занепад української армії. Б) Зовнішні причини; д) напади степових орд (Печенігів, Торків, Половців), що не дозволяли спокійно розвиватися державі; е) збільшення московських князів, котрі бажали знищити Київ; є) напад Татар.

Г. Галицько-володимирська Держава.

(1200—1340 р.)

§ 63. Волинь. Волинь в давні часи заселяло плем'я Дулі-

бів. Найдавніший город був Волинь над Бугом, потім на заході повстав Червень, на сході Луцк. За Володимира Великого закладено Володимир. Волинь часто була в руках Київських князів. В половині XII в. відокремилася в осібне князівство в роді [21] Ізяслава Мстиславича. Внуком Ізяслава був Роман (син Мстислава), який злучив під своєю владою Волинь та Галичину.

§ 64. Галичина. У Підкарпатських землях найбільшим городом був Перемишль. Ці землі були недовгий час під владою Поляків чи Чехів (§ 23), 981 р. прилучив їх до Києва Володимир Великий. Потім Ярослав Мудрий знову боронив Галичину від Польщі й заклав Ярослав над Сяном (§ 35). По смерті Ярослава Галичина стала окремим князівством. Княжив тут Ростислав, онук Ярослава (к. 1064 р.), його рід зветься Ростиславичами (відріжнити галицьких Ростиславичів від Київських! див. § 53). Ростиславичі княжили в Галичині 1084—1200 р.

§ 65. Ростиславичі в Галичині. Підкарпатські землі зорганізували три сини Ростислава: Рюрик, Володар і Василько (1084—1124). Вони княжили в трьох городах: Перемишлі, Звенигороді й Теребовлі. Свое князівство оборонили від Поляків та Угрів, що хотіли тут запанувати: 1099 р. угорські війська побито під Перемишлем. Володимирко (1124—1153), син Володаря, обєднав увесь край під своєю владою й столицею зробив Галич над Дністром; Дністер був тоді найважливішим торговельним шляхом з Чорного моря до західніх країв. Од Галича весь край називається Галичиною.

§ 66. Наддунайське князівство. Братанич Володимирка Ростислав, вигнаний з Галича, заснував нове князівство над Серетом, Прутом та долишнім Дунаєм (у теперішній Бесарабії й Румунії). Головні города були: Берладь та Малий Галич (тепер Іалац). Ці землі відійшли до галицького князівства.

§ 67. Ярослав Осмомисл (1153—1187). Ярослав син Володимирка, переміг Поляків, Угрів та інших сусідів і поширив кордони Галицької Держави по Дунай. Він воював також з Половцями. Це був час великого значіння Галича; торговля

та добробут стояли найвище. На сині Ярослава, Володимири (1187—1200) покінчився рід Ростиславичів.

§ 68. Галицько-володимирська держава. Роман (1200—1205). Після смерти останнього з Ростиславичів у Галичині став князем Роман волинський. Таким чином Галичина та Волинь зєдналися в одну Галицько-Володимирську Державу, яка існувала 1200—1340 р. Роман бажав зміцнити княжу владу й вів боротьбу з сильним галицьким боярством, обороняючи міщан та селян. З воєн Романа значні походи на Половців. Литву та Польщу. Роман загинув 1205 р. в бою з Поляками під Завихостом (над Сяном). Роман дав початок династії Романовичів (1200—1340 р.)

§ 69. Галицькі чвари. Сини Романа, Данило й Василько при смерті батька були малими дітьми і не могли утриматися на престолі. Галицькі бояре бажали позбутися сильної династії Романовичів і кликали до себе ріжних слабших князів. В Галичині настав час 40-літньої хатньої війни. Сини Ігоря Святославича, славного героя „Слова“, бажали затвердити княжу владу та влаштували різню боярства, але бояре покарали їх смертю. Один з бояр, Володислав, на короткий час сам проголосив себе князем. З цього безладдя скористали сусіди, Польща й Угорщина і вирішили поділити Галичину поміж себе (умова в Спишу 1214 р.). Галицький престол дістався в руки Угрів (1214—1233); з того часу угорські королі носили титул королів Галичини й Володимирії (*Galiciae et Lodomeriae rex*).

§ 70. Данило (1205—1264). Після довгої боротьби Данило зміг вигнати чужинців зі своєї батьківщини, приборкати боярство й сісти на своєму престолі. Данило був добрим організатором і завів новий устрій в Галичині. Дбав про зміцнення княжеської влади, пробував утримувати постійне військо. Свою владу поширив і на Київ та оселив там свого вовводу Дмитра. Але його ширші пляни припинили Татаре, котрі після здобуття Київa 1240 р. знищили Волинь та Галичину. Данило був примушений їхати з поклоном до татарського хана, але не хотів визнати влади Татар, а почав зараз готуватися до бо-

ротьби з ними. Закладав нові городи: Холм, Львів. Навязав зносини з римським папою та Угорщиною, щоб улаштувати проти Татар хрестоносний похід. Немилосердно нищив „татарських людей“, — ці громади на Волині та Київщині, що визнали над собою татарський протекторат та вороже ставилися до української державности.

§ 71. Західні впливи. Галицько-володимирська держава межувала зі землями де була відмінна, латинська культура. Західні впливи йшли ріжними шляхами: через торгівлю, через чужоземних кольтоністів у містах, через військові походи. За Данила зносини з заходом збільшилися, до нових городів напливали міщане Німці, нові будівлі ставлено навзірець західніх, в державному житті приймалися західні форми та латинська мова. Щоб прихилити до себе римського папу, Данило згодився прийняти церковну унію з Римом і коронувався на короля короною, присланною од папи (в Дорогичині 1253 р.). Дбав увесь час про тісні політичні звязки з заходом. Його найстарший син, Роман, кандидував на австрійську корону по Бабенбергах. Романовичі могли зайняти в Європі становище Габсбургів. Але Данило не втрачав також зносин з іншими краями, — для молодшого сина Шварна добув землі на Литві, — цим шляхом українська культура ширилася й у литовській державі. Данило умер серед боротьби з Татарами 1264 р.

§ 72. Спадкоємці Данила. По смерті Данила його держава знову поділилася на Галичину та Волинь, але згодом зєдналася наново. Лев I (1264—1300) старався прилучити до своєї держави Люблин та польське краківське князівство і здобув від Угорщини українські землі за Карпатами. Юрій I (1300—1308) заняв польські землі з городом Люблином та частину угорської України. 1303 року утворено окрему галицьку митрополію. Юрій титулувався як і Данило — королем. Лев II (1308—1323) вів боротьбу з Татарами й загинув у ній. Юрій II Болеслав (1323—1340), по матері з Романовичів, по батькові з польських мазовецьких князів, вихований в католицькій вірі, ширив західні звичаї й загинув отруєний боярами. На ньому

закінчився рід Романовичів та панування князів української династії.

§ 73. Характеристика Галицько-Володимирської Держави. Галицько-володимирська Держава має ось яке значіння в історії України: 1) державне життя продовжувалося ціле століття; 2) усталилися межі України від Угорщини, Польщі та Литви; 3) сфера впливів Української Держави дійшла по Дунай; 4) українська культура затвердилася на західніх прикордонних смугах нашої території; 5) через зносини з заходом прийшли до нас західні культурні впливи.

Устрій та культура княжих часів.

§ 74. Територія Української Держави. Простір Української Держави змінювався в різні часи. 1) За перших князів до Києва належала область Дніпра та Новгород Великий; 2) Держава Володимира та Ярослава займала цілу східню Європу; 3) По смерті Ярослава Україна поділилася на князівства; 4) Галицько-володимирська Держава об'єднала знову значну частину Української території. Держава виходила завжди поза етнографічні межі. У Київській Державі побіч Українців були племена білоруські, московські, фінські. Галицько-володимирська Держава мала характер переважно український, але й тут були частини території литовської, білоруської, румунської. За часів розцвіту держава намагалася забезпечити собі природні, географічні межі (походи на Чорне море, на Дунай, за Карпати, над Вислу, за Припять, на Каспій).

§ 75. Законодавча влада. Спочатку на Україні державною формою була абсолютна монархія. Князь правив без контролі народа; але з часами, коли влада князя ослабла, в законодавстві брала участь громада. 1) при князі була постійно боярська рада або дума, котрій князь доручав рішати біжучі державні справи. 2) у важніших справах князь скликав віче, в якому брала участь уся громада. Иноді сходилося віче без зазиву князя, навіть проти його волі. До компетенції віча

належали справи мира й війни, реформа управління, деколи вибір князя. Але віче не розвинуло постійних форм діяльності та не проявило спосібності в управлінні державою.

§ 76. Адміністрація. Виконуюча влада була в руках князя, який правив сам, або через урядовців. Важніші уряди: тисяцький або воевода провадив військо; дворецький заряджував двором та вів суд; печатник — вів княжу канцелярію; посадники рядили по містах; тіуни або тивуни, нижчі судові урядовці; митники збирали торговельні оплати; городники доглядали замків і инш. Міські та сільські громади мали самоуправи. Судова влада (див. § 38.)

§ 77. Державні прибутки. В тім часі не було розмеження приватної княжої каси від державного скарбу. Державні прибутки були такі; а) полюддя — спочатку обов'язок удержувати князя з дружиною підчас обїзду землі, потім податок в натурі. б) дань в натурі, шкурами, медом, худобою, збіжжам. в) судові кари засуджених („вири“). г) торговельні оплати.

§ 78. Військо. Військо було подвійне: 1) дружина, постійне військо на княжому удержанні; 2) загальне ополчення всієї землі підчас нападу ворога. Через поділ держави армія розбилася й ослабла. Українська військова фльота була в найбільшому розвитку в Києві за перших князів, підчас походів на Чорне море; після занепадала, коли степові орди перепинили комунікацію з морем. У Галичі була мабуть тільки торговельна фльота. До деякого розвитку дійшла фльота у наддунайських князівствах.

§ 79. Поділ населення. Суспільний поділ населення був такий: 1) вільні, — ділилися на а) привілейованих бояр і б) непривілейованих селян або смердів, міщан та церковних людей. Бояре (спочатку „боляре“ од „більший“) були великими земельними власниками й вищими урядовцями. Боярин урядовець був привілейований — за його голову плачено подвійну кару. Смерди (назва неясна) це вільні та самостійні селяне, дрібні власники. Міщане — дрібні купці й ремісники. Церковні

люде приналежні до церкви, не тільки духовні але й їх родини. 2) напіввільні — ізгої, сярби, закупи: це безземельні селяне, що працювали на чужих землях та залежали од панів. 3) невольники — раби з бранців, взятих до неволі підчас війни, або з закупів, що за несплачені борги попали в рабство.

§ 80. Суспільна політика. Княжа влада тих часів спіралася звичайно на багатих верствах, великій земельній власності та великім купецтві. Багато воєн велося в інтересах торгівлі. Законодавство охороняло інтереси багатих кляс. Але князі розуміли також, що основа держави є в середніх верствах, в селянстві та міщанстві й старалися оборонити ці кляси перед гнітом боярства та капіталістів (див. § 19, 38, 51, 68).

§ 81. Культура. Тодішня держава не виявляла такої ініціативи в культурних справах, як тепер. Іноді князі розвивали свою діяльність на ниві шкільництва, бібліотек, письменства, мистецтва. Культура знаходилася здебільше під опікою церкви, тому й прийняла церковний характер (див. § 27, 28, 39, 40, 48). Але в найгарнійших творах літератури й мистецтва того часу пробивається сильно державний та патріотичний характер (Слово о полку Ігоря, літописи, Собор св. Софії).

III. Україна під Литвою та Польщею. (1340—1648).

А. До Люблинської унії. (1340—1569).

§ 82. Галичина під польською владою. По смерті останнього галицького князя Юрія II Болеслава 1340 р., галицькі бояре вибрали володарем литовського князя Любарта Дмитра. Од його імени правив Галичиною боярин Дмитро Дедько. Але рівночасно польський король Казимир у союзі з угорським королем Людвиком напав на Львів і забрав княжий скарб (м. инш. княжі корони та інші регалії). Тоді розпочалася боротьба між Польщею та Любартом за Галицько-володимирську державу. Волинь лишилася при Литві, Галичина дісталася Польщі, потім

на короткий час Угорщині, врешті 1387 р. польська влада утвердилася тут на довгі часи.

§ 83. Польське панування. За часів польського панування в Галичині було багато змін. Галицькі бояре стояли на боці Литви, тому Казимир сконфіскував їм маєтності та віддав їх польським панам. По містах підтримував чужоземних колюністів, Поляків та Німців і намагався усунути Українців од торгівлі та промисловости. Пізнійші королі вели ту саму політику, — нищення Українців та насаджування польських елементів. До того прийшло ще релігійне переслідування православних. В короткому часі Галичина почала втрачати український характер та приймати польський. Зі старих національних інституцій пощастило задержати на якийсь час іще тільки одну церкву. Галицька митрополія, скасована 1347 р., була відновлена 1370 р.; але 1458 р. злучено її знову з Київського митрополією.

§ 84. Українські землі під Литвою. Литовська держава зорганізувалася в XIII в. й спочатку намагалася підбити ближчі білоруські та українські землі. Галицько-володимирські князі відносилися до цього неприхильно. Роман та Данило вели війни з Литвою. З України та Білорусі йшло на Литву християнство грецького обряду та сильні культурні впливи. Деякі Литовські князі прийняли навіть білорусько-українську мову. Підчас занепаду Київської Держави до Литви перейшли північні українські землі, Дорогичинська та Берестейська, далі турівсько-пінська. 1340 року Литовці зайняли Волинь і Поділля; 1350 р. Київщину та Чернигівщину. Литовські князі не зустрічали на Україні ніякого опору, бо вони були православної віри й шанували місцеві звичаї („Ми старини не рухаємо, новини не вводимо“). Одинокa зміна, яку були завели це, що великі земельні власники були зобов'язані до постійної військової служби. Українці мали в литовській державі рівноправність та широку участь в урядуванні.

§ 85. Поділ українських земель. По занепаді Української Держави наші землі війшли в склад ріжних держав. 1400—1500 р. утвердився такий поділ:

- а) до Польщі належала Галичина, що ділилися на воеводство руське з холмською землею й воеводство белзьке, та західне Поділля.
- б) до Литви: дорогичинська земля (Підляшша), Берестейщина, Волинь, східне Поділля, Пинщина, частина Чернигівщини.
- в) до Московщини відійшла в 1470—1500 рр. більша частина Чернигівщини та пізніша Слобожанщина. (Московські князі починають тоді мати претенсії на всі українські землі та титулюються „гасударями всея Русі“).
- г) Татаре осіли на Кримі (столиця Бахчисарай) та кочували в чорноморських степах; кордоном кримських володінь вважався нижній Дніпро.
- ґ) Турки по здобутті Царгорода 1453 р., зайняли також чорноморські побережжя, м. инш. країну між гирлом Дністра (замок Акерман — Білгород) і Дніпра (замок Очаків).
- д) до Молдави (під турецьким протекторатом) належала теперішня Бесарабія та Буковина.
- е) Угорщина затримала в своїй владі закарпатські українські землі.

§ 86. Унія Литви з Польщею. Відносини в Литовських землях почали змінятися. Литовський князь Ягайло став польським королем. Дві держави ввійшли в персональну унію (крєвська унія 1385, городельська унія 1413 р.). Під впливом Польщі на Литві поширилося католицизм в латинському обряді, котре стало привілейованою вірою. На православних Українців прийшли політичні обмеження.

§ 87. Українські державні змагання на Литві. Українці стали до оборони своїх давніх прав на Литві. Головою опозиції був спочатку брат Ягайла, Свигидайло, котрий 1432—1435 вів боротьбу проти польської партії. В боротьбі не пощастило, але Українці де-що здобули: Київ віддано в управління зукраїнізованому князеві Олелькові. Згодом литовсько-польський на-

прям зміцнився, тоді 1481 р. українсько-литовські князі зробили змову проти своїх ворогів та хотіли захопити владу на Литві й Україні в свої руки; змова не вдалася, — деяких князів покарано смертю. Ворожнеча обох партій збільшилася, — князі, що мали маєтності на сході, почали переходити під протекторат Московщини. 1507—1508 р. організував змову князь Михайло Глинський, освічена людина, що вчився військової справи на заході; він увійшов у зносини з Татарами та Московщиною. Але повстання не мало успіху, — Глинський втік до Москви. Це була остання спроба литовсько-української аристократії оборонити українську державність на Литві від занепаду.

Б. Литовсько-польська держава.

(1569—1648 р.)

§ 88. Люблинська унія 1569 р. По довголітніх переговорах на соймі в Люблині 1569 р. переведено остаточну унію Литви з Польщею. На місце персональної унії прийшла реальна, — обидві держави мали творити одну, неподільну цілість, з одним королем та одним соймом; Литві залишено лише окремих міністрів. Литовські та українські пани не хотіли признати унії (з Українських виступали проти неї особливо кн. Вишневицький та інші), але унію переведено проти їх волі. Рівночасно Поляки прилучили до себе більшу частину українських земель: Підляшша, Волинь, Київщину.

§ 89. Новий поділ українських земель. По Люблинській унії прийшов новий поділ та організація українських земель. Цей поділ лишився 1569—1648 р. (з деякими змінами).

- а) до Польщі належали: воеводство руське з холмською землею, воев. белзьке, воев. підляшське, воев. волинське, воев. подільське, воев. Київське, воев. brasлавське. 1635 р. відійшло од Московщини воев. чернігівське.
- б) При Литві лишилося тільки воев. берестейське. Інші землі (див. § 85.)

§ 90. Устрій литовсько-польської держави. Законодавчу владу в державі мав король разом з соймом. Сойм скла-

дався з послів, вибраних шляхтою та з сенату, до котрого входили вищі урядовці та вище духовенство. З часами королівська влада дуже ослабіла й державою керувала шляхта (тому Польщу називали „речю посполитою“ — республікою). Держава ділилася на Корону (польське королівство) та Литву (литовське вел. князівство), що мали свої окремі уряди. Вищі урядовці (міністри) були: великі та надворні маршалки, що стерегли особу короля; великі канцлери й підканцлери, котрі вели закордонні справи; гетьмани великі й польні, що провадили війсьсько; великі та надворні підскарбії. Провінційальні влади були: воевода, каштелян, староста, підкоморій, суддя, хорунжий, стольник та инш.

§ 91. Суспільний поділ. У Польщі утвердився поділ населення на стани (кляси), гостро розмежені межи собою. Ці кляси були: 1) шляхта або лицарство, 2) духовенство, 3) міщанство, 4) селянство. Шляхта та духовенство латинське були привілейованими верствами; міщанство та православне духовенство було вільне, але не мало участі в державній владі; селяне були залежні від шляхти.

§ 92. Шляхта. Шляхта на Україні повстала з шляхти, яка прийшла з польських земель та з бояр, що дістали шляхетські привілеї. Привілеї шляхти були: виключне право на земельну власність; 2) участь у державному урядуванні; 3) звільнення від податків; 4) особисту незайманість та инш. Відзнакою шляхтича був герб, спадковий родинний знак.

§ 93. Українська шляхта. Українська шляхта законом була зрівняна з польською, але в житті зустрічала багато обмежень, особливо через релігійні відносини. Через те багато шляхетських родів кинуло православну віру, перейшло на латинство й спольщилося. Найслабша була українська шляхта в Галичині, сильніша в східніх землях. На Волині, Київщині, Браสลівщині та Берестейщині урядування велося українською мовою. Своїх національних прав українська шляхта боронила на соймках та соймі (славна промова Лаврентія Деревинського на соймі 1621 р.). У Галичині в першій половині XVIв. українська шляхта спробувала

виступити проти Польщі при допомозі Молдави, але успіху не мала. Шляхетські роди мали велике значіння в загальнім житті. З них виходили урядовці, вище духовенство, потім також козацькі гетьмани та старшини (Сагайдачний, Хмельницький, Виговський, Мазепа та інші).

§ 94. Селяне. Частина вільних селян, що були в давній українській державі, перейшла у дрібну шляхту (т. зв. загонова або ходачкова шляхта); в більшості стали шляхетськими підданими. Кріпацтво або панщину в українських землях заведено поволі протягом XV та XVI в. Кріпацтво обіймало такі явища: 1) селянин був вийнятий із влади держави й підлягав владі та судові пана; 2) не мав особистої волі та права переходу; 3) його право на земельну власність було обмежене або знесене. Панщина в деяких околицях була лекше, де инде важча. Панські утиски викликали селянські повстання (перше відоме повстання Мухи 1490 р. в Галичині), розвій розбишацтва (опришки в Карпатах); потім зміцнили козацькі рухи.

§ 95. Міщане. Значнійші міста мали т. зване маґдебургське право, — були виключені з під влади урядовців, мали свою автономію та підлягали просто королеві. Містом правила державна рада з (президентом) бурмистром на чолі; суд одправляли лавники під проводом війта. Ремісники були зорганізовані в цехи. Міста мали торговельні привілеї й могли дійти до економічного добробуту; але були виключені від управи державою. Православні Українці терпіли в містах ріжноманітні обмеження: не допускали їх до ради й суду, не приймали до цехів, не дозволяли вести торгівлю та купувати будники в місті; ці обмеження були на релігійному полі.

§ 96. Церква. Православна церква була зорганізована так, як за княжих часів. Головою української церкви був Царгородський патріарх, йому підлягав київський митрополит (він жив якийсь час у Новгородку на Литві). Єпископства (єпархії) на Україні були: 1) Київське, 2) луцьке, 3) володимирське, 4) галицьке, 5) перемишльське, 6) холмське, 7) чернігівське, 8) турово-пинське. Для важніших справ відбувалися церковні собори.

Православна церква не мала в Польщі рівноправности з римокатолицькою та терпіла важкі обмеження: українське духовенство не мало представництва в сенаті, вищі духовні посади обсаджував король своїми кандидатами; нижчі уряди часто переслідували Українців із-за релігійних причин.

§ 97. Брацтва. Православна церква була єдиною українською інституцією, тому коло неї почалася нова національна організація, брацтва. Брацтва, це були міщанські товариства, що спочатку опікувалися церквою; вони дбали про порядок в церкві, купували свічки, ікони, книги та инш. Потім вони почали ширшу організацію на релігійному полі: почали наглядати за єпархією, дбали про піднесення церковного життя, потім перейшли до просвітньої праці та політичної діяльності. Найбільше значіння мало львівське брацтво, що 1586 р. од патріархів дістало імя Ставропігії (Оборони Христа) та незалежність од місцевих єпископів; потім брацтва в Києві, Луцьку та инш. Брацтва заклали шпиталі для убогих, каси, школи, друкарні, книгарні.

§ 98. Школи. Українські діячі побачили, що занепад України має причину в низькому рівні освіти та почали закладати школи. Першу середню школу, академію, заклав князь Констянтин Острожський в Острозі к. 1850 р.; потім закладено гімназію у Львові, потім у Києві (1616р.) та майже у всіх великих містах. Програм шкіл прийнято західній, але особливу увагу звернено на предмети потрібні в українському житті, особливо на грецьку мову, щоб підтримати культурні зносини з Царгородом. Учителями були побіч місцевих сил учені Греки. Мета школи була стримати латинізацію та польонізацію й покласти підвалини для української культури.

§ 99. Друкарні. У Львові 1573 р. заклав першу друкарню українську емігрант з Московщини Іван Федорович; її закупила потім Ставропігія. Тоді закладено було також друкарню в Острозі, пізнійше в Києві. Друкарні видавали найбільш потрібні богослужебні книжки та шкільні підручники (повна Біблія в Острозі, грецька граматика Адельфотес у Львові).

§ 100. Церковна унія. Хоча праця на просвітньому та видавничому полі піднялася високо та дала користні наслідки, становище православної церкви було дуже важке. Її значіння підкопували своєю пропагандою єзуїти, яких підтримував ультра-католицький король Жигмонт III. Між самими православними велася боротьба через суперництво брацтв з єпископатою. Відчувалась потреба ґрунтовної реформи. Українські владики на соборі в Бересті 1595 р. несподівано вирішили прийняти унію з Римом (головні діячі Іпатій Потій та Кирило Терлецький). Цим кроком вони думали охоронити та забезпечити українську церкву од переслідувань у польській державі та рівночасно завести кращу внутрішню організацію церкви на латинський взірець. Але несподіване переведення унії викликало опозицію брацтв, загалу духовенства та народу. Українське громадянство розбилося на два табори, православних та уніятів, які вели боротьбу за церковні справи.

§ 101. Характеристика українського життя. Поділені на верстви Українці, під пануванням Польщі лишилися без державного піклування. Українська шляхта намагалася спочатку підняти повстання при допомозі сусідніх держав, потім на соймах боронила прав Українців. Нову культурну організацію почало міщанство в брацтвах. Школи та видавництва підняли культурний рівень життя. Але нещасливий релігійний поділ звернув усі сили на партійно-церковні питання та знесилив українське громадянство.

В. Початок Козаччини.

(1500—1648).

§ 102. Татарські напади та оборона кордонів. Давня татарська орда розбилася на частини й одна з них оселилася на Кримі. В кінці XV в. почалися нові великі походи Татар на сумежні землі. 1842 року хан Менлігерай зруйнував удруге Київ. Татаре йшли на українські землі трьома головними шляхами: Чорним (між Дністром та Богом), Кучманським (між Богом та Дністром), Муравським (по лівому боці Дніпра), Оборона українських земель була заслаба; кодронні фортеці Камянець, Браслав,

Черкаси, Остер були укріплені слабо. Великі простори лишалися безоборонні підчас нападів кочовиків.

§ 103. Початок козаччини. Країну над нижнім Дніпром, нижче порогів, прозвано Запорожжам або Низом. Весною та літом йшли туди з міст люде різних верств на полювання та рибальство. Вони постійно зустрічалися з Татарами та воювали з ними. Пізнійше частина їх лишилася на Запорожжі й на зиму та організувалася в озброєні ватаги. Тих промисловців-вояків названо козаками (козак по татарськи — завзятець, юнак) або Запорожцями. У перше з'являється назва козаків к. 1500 р.

§ 104. Початки Січі. Кращу військову організацію дали козакам різні ватажки, найбільше зі шляхти, що йшли на Запорожжя для здобичі та слави. Князь Дмитро Вишневецький, родом з Волині, коло 1550 р. заклав на Малій Хортиці оборонний замок, який названо Січчу (од „сікти“, — укріплення були з дерева). Цю Січ зруйнували Турки. Потім закладено нові Січі на Томаківці та Базавлуці або Микитинім Розі. Козаків звано Січовиками.

§ 105. Козацький устрій. В кінці XVI в. витворився на Січі окремий устрій. Козаком був кожен, без різниці стану, кого прийнято до Січі. Козаки ділилися на „старих“ досвідчених у війні та молодиків „новаків“. Законодатним органом була рада, до котрої належали всі козаки. Рада вибирала та скидала старшину, вирішала про війну та мир, вела закордонні зносини, судила більші злочини. Виконуючі органи були: гетьман та старшина. Гетьман (відзнаки: булава й бунчук) — найвищий володарь та управитель; підчас походу — диктатор, що мав право карати смертю. При гетьмані був писарь, суддя, осаули (штабові старшини), обозний. Військо ділилося на полки по 500—1000 чоловіка з полковниками, сотні з сотниками та куріні з отаманами на чолі.

§ 106. Реєстрові козаки. Литовський та потім польський уряди думали зробити з козаків правильне військо та ужити їх до оборони кордонів од Татарів. Але через недостачу грошей та ініціативи набрано спочатку (к. 1570 р.) тільки 500

козаків. В пізнійші часи число їх збільшилося до 6000. Тих козаків записано в один спис або реєстр, звідціля назва реєстрові. Реєстрові козаки проживали в городах і тому названо їх також городовими. Більшість козаків залишилася по-за реєстром, — Поляки звали їх свавільними.

§ 107. Козацький стан. Козаки належали спочатку до різних станів, до міщанства, селянства, шляхти. Потім вони почали вважати себе окремою верствою. Реєстрові козаки мали од короля окремі привілеї: 1) незалежність од звичайних урядів; 2) окрему управу та суд; 3) волю від податків. Загал козаччини вважав ці привілеї або вільности своїм правом та готовий був боронити їх з шаблею в руках.

§ 108. Війна з Татарами та Турками. З Запорожжа козаки вели безперестанно війну з Татарами в степах та де-коли ходили на турецькі замки над Чорним морем та в Молдаві. У тій боротьбі здобули собі військовий досвід та зброю. З перших ватажків відзначилися Богдан Ружинський, що загинув при облозі турецького замку Ісламкермена (Аслангородка) на нижньому Дніпрі 1576 р. та Іван Підкова, що ходив на Молдаву і був покараний смертю у Львові 1578 р.

§ 109. Причини воєн із Польщею. У тих війнах козаччина зросла в числі й силі, та розпочала війни з польським урядом. Причини воєн були: 1) соціальні, — козацький рух ширився межи міщанством та селянством; Поляки вважали цей рух небезпечним для цілоти держави; 2) політичні, — козаки вели свої походи, як окрема держава та приводили до непорозуміння між Польщею та Турками й Татарами. У перших козацьких війнах не було ще релігійних та національних мотивів.

§ 110. Косинський, Лобода, Наливайко. Криштоф Косинський, родом шляхтич, 1591—1592 вів боротьбу з Константином Острожським та іншими панами; побито його під Пяткою на Волині. 1596 р. проти шляхти та уряду виступив Федір Лобода з Запорожцями та Северин Наливайко з ватагами різних людей; по довгій війні на Правобережжі, розбито їх під Солопицею коло

Лубень; Наливайка покарано смертю у Варшаві. У пізніших переказах ці ватажки стали героями релігійної боротьби православних з католиками.

§ 111. Петро Сагайдачний (1614—1622). По перших невдачах у козаків узяла верх поміркована партія, яка бажала в згоді з урядом вести козацьку політику. Головою її був Самійло Кішка (1600—1602), що загинув у боротьбі зі Шведами під Феліном в Лівонії (дума про нього не має історичної підстави). Після нього проводирем поміркованих був Петро Конашевич Сагайдачний (1614—1622) дрібний шляхтич з Галичини, вихованець Острожської академії. Досвідчий полководець, зорганізував запорожське військо в дисципліновані полки й вишколював його в походах на Татар та Турків. Особливу славу здобули козаки своїми походами на море. 1614 року ходили на Трапезунт та Синопу в Малій Азії, 1615 на Царгород, 1616 р. на Кафу на Кримі. 1621 р. Сагайдачний зі 40.000 козаків дав поміч Полякам проти Турків під Хотиним і розбив турецьке військо, але в цих боях був поранений та вмер 1622 р. Майно записав на школи.

§ 112. Участь козаків у релігійній боротьбі. Од берестейської унії боротьба між уніятами та православними велася безперестанно. Польський уряд стояв на боці уніятів та переслідував православних, навіть не дозволяв святити нових єпископів. Козаки спочатку не брали участі в церковних справах, заняті своїми соціальними змаганнями. Але пізніше наведено зносини між діями православія та проводирями козащини. Сагайдачний опікувався культурним рухом та взяв під протекторат війська церковну справу. Року 1620 за його почином єрусалимський патріярх Теофан висвятив кількох єпископів на опорожнені катедри і таким чином врятував православну церкву од загину. Од того часу Запорозжці підіймали поруч соціальних кличів також релігійні, що тоді лучилися з національними.

§ 113. Війна з Польщею 1625 р. Польський уряд бажав зменшити число козаків та завести певний реєстр, щоб козащина не улаштовувала походів на море та не мішалася в

релігійні справи. Так прийшло до війни р. 1625. Козацьке військо під проводом гетьмана Жмайла боролася з Поляками під Криловом та над Куруковим Озером (під теперішнім Круковим). Поляки не могли здобути козацького табору, але козаки також не мали сили та мусили згодитися на 6-тисячний реєстр та різні обмеження. Новий гетьман Михайло Дорошенко (1625—1628) вів помірковану політику. Під його булавою козаки ходили тричі на Крим, підтримувати ханів Мехмет-Герая та Шаши-Герая проти турецької партії.

§ 114. Війна з Польщею р. 1630. Щоб утримати козаків у послуху, Поляки розклали військо на козацькій території. Надужиття цього війська викликали нові війни під проводом гетьмана Тараса Федоровича (в пізнійшій традиції названого Трясилом). Під Переяславом козаки розбили військо польського гетьмана Конєцпольського (так звана Тарасова ніч). Поляки тоді признали козакам збільшення реєстру до 8000.

§ 115. Козацькі полки. Козацькі полки були спочатку в шести містах: 1) Черкаси; 2) Переяслав; 3) Канів; 4) Корсунь; 5) Біла Церква; 6) Чигирин; р. 1630 прийшли ще два полки 7) Лубні; 8) Миргород.

§ 116. Церковні та шкільні справи. Під пануванням короля Жигмонта III православні терпіли великі переслідування; заходи шляхти та козаків не мали успіху. По смерті Жигмонта III р. 1632 підчас безкоролів'я козаки під проводом гетьмана Івана Кулаш — Петражицького підняли знову справу віри. Новий король Володислав, не такий завзятий католик, згодився на уступки. Затверджено дві митрополії, православну та уніятську. Православні затримали єпархії львівську, перемишльську та Луцьку (та мали дістати ще одну на Білій Русі), уніяти дістали єпископства володимирське, холмське та пинсько-турівське (та полоцько-витебське на Білій Русі). Православним київським митрополитом обрано Петра Могилу (1633—1647). Він визначився як організатор церкви та опікун шкіл. Братська колеґія Київі піднялася на високий щабель, пізнійше названо її Могилян-

ською. Сучасний уніятський митрополит Рутський (1614—1637) зреформував чернецтво у василіянський чин та також пильно дбав про школи. Р. 1643 проєктовано академію в Холмі, але Поляки не дали на неї згоди.

§ 117. Війни з Польщею 1635—1638. Для здержання козацьких походів на море, Поляки збудували твердиню Кодак коло Дніпра. В 1635 р. гетьман Іван Сулима зруйнував Кодак; за це покарано його смертю. Тоді почалися нові козацькі рухи під проводом Павла Бута (Павлюка) та Дмитра Гуні. У бійках під Мошнами та Боровицею 1637 р. не пощастило та козаки мусили підписати некорисну умову (писарем був тоді Богдан Хмельницький). Але війна піднялася знову на Лівобережжю. Гетьман Яцко Острянин оборонив Голтву від Поляків, але в бійці під Жовником не видержав; зрікся гетьманства та переселився на московську територію. Туди йшло багато українських переселенців та таким чином повстала українська Слобожанщина. Гетьманом став ізнову Гуня. Він перевів козацьке військо з-під Жовника над Дніпро та р. Старець, тут укріпився міцно та видержав довгу облогу Поляків. Але нарешті козаки капітулювали на дуже некорисних умовах (1638 р.): 1) реєстр зменшено до 6 тисяч; 2) скасовано уряд гетьмана та полковників, — старшиною мала бути шляхта; 3) козакам дозволено жити тільки в староствах черкаським, корсуньським та чигиринським; 4) не вписані до реєстру мали стати панськими підданими. Це був важкий погром, що пригнобив козаччину на десять років.

§ 118. Характеристика козаччини. Козаччина в початках не мала характеру політичного та національного, а тільки суспільний. Козацькі змагання мали на меті оборону економічних та суспільних інтересів козацької верстви. Од часів Сагайдачного козаччина перейняла релігійні кличі та почала брати участь у культурній та політичній боротьбі, яку вела шляхта, духовенство та міщанство. Своєю участю козаки зміцнили український табор та дали йому можливість здобути де-які успіхи. Але козацькі сили були ще занадто слабкі, щоб побороти Польщу. Перший період козацьких воєн закінчився нещасливо.

IV. Українська Держава під правлінням гетьманів.

(1648—1784).

А. До Андрусівського миру (1648—1667).

Богдан Хмельницький (1648—1657).

§ 119. Причини повстання. Причиною до нового руху між козаччиною були приготування короля Володислава IV до війни з Турками. Козакам король обіцяв скасувати обмеження 1638 р., збільшити реєстр та різні привілеї. Але сойм не ухвалив проєктів короля та козаки залишилися надалі в тяжкому становищі, під утиском урядників, війська та шляхти. Козакам відбирали маєтки, накладали на них великі податки та данини, гноблено всілякими заборонами. Зневірівшись у своїх надіях на короля, козаки самі почали боротьбу.

§ 120. Богдан Хмельницький. Головою повстання став чигиринський сотник, Богдан Хмельницький. Він народився к. 1596 р., був з дрібного шляхетсько-козацького роду. Його батько, Михайло, чигиринський підстароста загинув у війні з Турками (під Цецорою 1620 р). Богдан попав тоді до неволі, але вийшов з неї по двох роках, оселився на батьківщині в Суботові коло Чигирини та почав господарити. Але чигиринський підстароста Чаплинський почав переслідувати його, знищив йому будинок і майно та побив сина. Хмельницький жалувався на нього в судах, але не дістав справедливости. Тоді з іншими козаками вирішив він розпочати боротьбу проти Поляків.

§ 121. Союз із Татарами. Польський уряд дізнався про наміри Хмельницького та козаків і наказав його заарештувати. Але Богдан виїхав на Запорозжя й розпочав тут організовувати козаків. Щоб мати більшу силу він увійшов у союз з Кримським ханом та дістав татарську поміч під проводом Тугайбея. Тоді вибрано його гетьманом.

§ 122. Жовті Води та Корсунь (1648). Проти козаків пішов у степи Степан Потоцький з польським військом,

але Хмельницький 15 травня 1648 р. розбив його на Жовтих Водах (під Княжими Байраками). Реестрові козаки, яких вислано проти Хмельницького Дніпром, перебили свою старшину та пристали до повстання. Головне польське військо з гетьманами Миколою Потоцьким та Калиновським козаки розбили під Корсунем 26 травня 1648 р.; польські ватажки з військом попали в полон.

§ 123. Пилявці. З Хмельницьким злучилися всі козаки, багато селян та міщан. Полковник Максим Кривоніс успішно воював з Яремою Вишневецьким ренегатом та завзятим ворогом козаків. Гетьман бажав вести переговори, але як умер король Володислав, вирішив вести далі війну. Під Пилявцями на Волині зібралося нове польське військо під головуванням трьох полководців („перина, латина, дитина“). 23 вересня дійшло до бійки, Поляки були розбиті й мусили відступати. Козаки взяли велику здобич.

§ 124. Львів та Замостє. З Волині козацьке військо пішло до Галичини, де вибухло повстання проти Поляків (Семен Височан). Хмельницький оточує Львів, але не думає його нищити і прийняв одкупне від львівських міщан. Потім обклав Замостє в Холмщині та мав намір йти на Варшаву, де відбувалися вибори короля. Новий король Іван Казимир приступив до переговорів і Хмельницький згодився вернутися на Україну.

§ 125. Переговори з Поляками. Гетьмана вітали всюди по Україні, особливо в Києві, яко визволителя. Народ не хотів миру з Поляками. Польський король прислав тоді послів (Адам Кісіль, прав. шляхт.) до гетьмана і упросив його не руйнувати до краю польської держави. Р. 1649 у Переяславі Хмельницький згодився на тимчасове перемир'я. Поляки признали козакам українські землі по р. Горинь. Але тоді-ж заявив гетьман, що має на думці визволити весь український народ аж по Вислу.

§ 126. Бій та мир під Зборовим 1649. Поляки виставили проти козаків нову армію. Але Хмельницький швидко 1649 р. прийшов до Галичини та оточив у Збаражі Ярему

Вишневецького. Король йшов обложеному війську на поміч; але Хмельницький так зручно розставив своє військо, що король мало не дістався до неволі й мусив просити у гетьмана милосердя. 19 серпня 1649 р. заключено під Зборовом мир на таких умовах: 1) король ствердив усі вольности козаків; 2) козацьке військо збільшено до 40.000; 3) віддав козацькій управі воеводства київське, брацлавське та чернігівське; 4) польське військо, жиди, взуїти не могли вступати на цю територію; 5) всі уряди в цих землях мали перейти до православних; 6) київського митрополита допущено до сенату.

§ 127. Межі Української Держави. У Зборовським мирі Польща признала самостійність східньої, козацької України. Хоча козаки признавали над собою владу короля, — в дійсности Українська Держава управлялася самостійно. Межі козацької держави були 1646 р. такі: на заході від Польщі р. Случ (до Припять) та Мурахва (до Дністра); на півночі од Литви приблизно Припять та частина Десни; на сході од Московщини приблизно східня межа тепер. Чернігівщини та Полтавщини; на півдні од Криму нижній Дніпро; од турецьких земель та Молдави Бог та Дністер. (Пізнійше межі пересунулися на заході по Стирь та Горинь, на півночі до верхнього Дніпра).

§ 128. Поділ Держави. Козацька держава ділилася на полки. Полк це була певна територія, над якою мав владу полковник. Старі полки лишилися оці: 1) Черкаси; 2) Переяслав; 3) Канів; 4) Корсунь; 5) Біла Церква; 6) Чигирин; 7) Миргород. Крім цих утворено по правому боці Дніпра полки; 8) Київ; 9) Кальник (або Вінниця); 10) Умань; 11) Браслав; по лівому боці: 12) Чернігів; 13) Ніжин; 14) Прилуки; 15) Кропивна; 16) Полтава (Пізнійше повстали ще полки: 17) Паволоч; 18) Чавськ або Могилів [на Білій Русі]; де-коли були також 19) Турів; 20) Подільський полк; 21) Волинський). Полки ділилися на сотні з сотниками, до сотень належали городи, містечка та села з отаманами.

§ 129. Генеральна старшина. Головну управу держави мала при гетьмані генеральна старшина, до котрої належали:

генер. писарь; генер. обозний; два генер. осаули; два генер. судді. Генер. писарем став Іван Виговський, з роду православний шляхтич, чоловік великого талану, він був головним дорадником та помішником гетьмана. До уряду генер. старшини та полковників увійшло багато людей з української шляхти, котра підчас повстання своїм досвідом та освітою служила організації держави.

§ 130. Внутрішня політика. В українському громадянстві були дві суспільні течії: одна прагнула до того, щоб скасувати шляхетське землеволодіння та рішуче змінити соціальні відносини; друга бажала залишити давній устрій з невеликими змінами. Гетьман стояв по середині між обома напрямками. Він уважав головною підвалиною держави козачину й згодився на те, щоб козаки володіли спустілими шляхетськими маєтками, але також не хотів нищити шляхти, бо бачив у ній поважний державно-творчий елемент. Шляхті, яка повернулася на Україну, залишено маєтки, самоврядування та суд, але під умовою, що признаватиме новий державний устрій. Гетьман не скасував кріпацтва, але також дбав про полекшання селянської долі й не дозволяв збільшувати панщини. Міста та міщанство під гетьманською владою лишилися без зміни, але у вільніших відносинах, прийшов швидко добробут. Православна церква була тепер державною; але гетьман дбав про те, щоб митрополит не вмішувався в державні справи.

§ 131. Закордонна політика. У закордонних зносинах Хмельницький спірався на союз із Кримом. Хоча Татари не були певним союзником, цей союз був потрібний для забезпечення України від Польщі. Гетьман навязав зносини з Туреччиною, яка тоді була великою державою, та намагався придбати Україні поміч султана. Також підтримував зносини з васальними турецькими князівствами, Молдавою, Волощиною та Семигородом. Щоб мати свою партію в польській державі, Хмельницький навязав приязнь з литовськими маґнатами та придбав неутральність Литви підчас війни з Польщею. З Москвою відносини були не ворожі, але й не зовсім приязні, бо Хмель-

ницький переховував у себе самозванців, кандидатів на царський трон. У тім часі вислано також перше посольство до Швеції. Коло закордонної політики було дуже широке, гетьман виявив себе великим політиком.

§ 132. **Справа спадщини. Тиміш Хмельницький.** Богдан бажав зміцнити утворену ним державу й найкращим шляхом до цього вважав спадковне гетьманство в своєму роді. У спадкоємці готував старшого сина Тимоша. Щоб підняти значіння сина, висватав йому за жінку дочку молдавського князя Василя Лупула Розанду. Але в Молдавіні почалася тоді війна й Тиміш загинув підчас облоги в Сочаві 1653 р. (похований в Суботіві).

§ 133. **Берестечко й умова в Білій Церкві 1651.** Прикордонні спори на т. зв. лінії (межі од Польщі) довели до нової війни з Польщею 1655 р. У боротьбі в Краснім поляг брацлавський полковник Данило Нечай. Хмельницький ходив у Галичину, потім вернувся на Волинь та окопався в таборі під Берестечком. Перед головним боєм, татарський хан, підкуплений поляками, зрадив козаків, ув'язнив гетьмана та забрав з собою в степи. Через неприсутність гетьмана в козацькому таборі прийшов переполох та замішання й козацькому війську не пощастило. Хмельницький, вернувши з неволі, не міг врятувати справи та 28 вересня 1621 р. на мирі у Білій Церкві прийняв такі умови: 1) кількість козацького війська зменшено до 20.000; 2) козакам лишалася одна тільки Київщина, Чернигівщину й Брацлавщину забрали Поляки; 3) промовчано пункт Зборовського трактату про участь митрополита в сенаті та инш.

§ 134. **Батіг. 1652 р.** По берестецькій невдачі Хмельницький знову підготував своє військо до боротьби. Поляки бажали попередити його наміри і гетьман Калиновський розпочав нову війну. Під Батогом (над Дністром) 2 червня р. 1652 Богдан з Тимошем та Татарами розбили Поляків так, що більша частина війська полягла на місці, поляг також і Калиновський. Цей бій знищив умови Білоцерківського миру; воеводства Брацлавське й Чернигівське лишилися при Україні,

козацький кордон знову вернувся на Случ. Р. 1653 Хмельницький ходив походом у Галичину під Жванець.

§ 135. Причини союзу з Московщиною. Постійні війни з Польщею вказували, що Поляки не думають зріктися України та хочуть знов її поневолити. Для оборони держави гетьман організував усі сили, але українське населення було дуже знесилене й бажало спокою. Союзників Україна не мала: Татаре в небезпечній хвилині завжди зраджували козаків, Турки не хотіли мішатися до війни, прикарпатські князі не були досить сильні. Тому Хмельницький вирішив нав'язати зносини з Московщиною. Козаки вважали Московщину бажаним союзником. 1) Москвини були православної віри, і хоч обряди їх були в де-чому інші, не було причин до непорозуміння; 2) Московщина була в давній ворожнечі з Польщею; 3) царь мав добре військо. Але з другого боку козаки знали Московський абсолютизм та жадобу панування над іншими народами і це довго стримувало їх од зв'язків з Московщиною.

§ 136. Переговори в Переяславі 1654. Справу союзу з Московщиною вирішив гетьман зі старшиною; козацька рада в Переяславі в січні 1654 р. була дуже нечисленна й без обговорення прийняла це рішення. Тут-же відбулися переговори з Московськими боярами. Гетьман та старшина ждали, щоб царь склав присягу, що додержить вірно союз з Україною; бояре на це не згодилися та прирекли тільки, що царь своєю грамотою затвердить права та вольности України. Тоді запорожське військо зложило присягу.

§ 137. Договір у Москві 1654 р. Остаточні переговори між Україною та Московщиною відбулися в Москві, куди поїхали козацькі послы Тетеря та Богданович — Зарудний. У березні р. 1654 уложено умову між обома державами, що мала характер персональної унії: царь став протектором України, але Україна задержала свою державність. Царь гарантував незалежність та самоврядування України, а саме: 1) Гетьмана та старшину вибирає рада; 2) Українські уряди й суд незалежні від московських; 3) податки на Україні збирає український уряд;

4) українського війська має бути 60.000; 5) залишається давній поділ на стани та їх привілеї. 6) Україна має волю міжнародніх зносин. Українці признали такі права царя: 7) удержувати в Києві воеводу та військову залогу для забезпечення міста від ворогів; 8) про закордонні посольства гетьман повідомляє царя; 9) також про вибір нового гетьмана військо повідомляє царя. На затвердження прав України царь видав свою грамоту.

§ 138. Війна з Польщею 1655—1656. Московське військо прийшло незабаром на Україну й осіло в Києві. Царь виповів війну Польщі. Р. 1655 розпочався новий похід проти Поляків. Українське та московське військо під проводом Хмельницького було під Львовом (друга облога та відкуп; казка Хмельницького про вужа та господаря). Ніжинський полковник Іван Золотаренко здобув Бихів та інші міста на Білій Русі та Литві. У тих війнах поширено територію української держави. На заході козацьке військо зайняло частину Поділля та Волині (по Стирь, Горинь та р. Студеницю), на півночі повіти Турівщини та Пинщини й велику частину Білої Русі (Могилів, Бухів Чавськ).

§ 139. Розрив із Московщиною. Союз з Москвою показав невдовзі свої некорисні наслідки. Царь не думав додержати своїх зобов'язань і прагнув до того, щоб заволодіти справді Україною. У Києві проти волі гетьмана московський воевода заклав твердиню. Підчас походу на Галичину царські воеводи бажали взяти здобуті міста під царську владу. Також Білу Русь царь уважав за свій край і хотів усунути звідци українські залози. Нарешті Москва була готова зрадити Україну для згоди з Польщею: р. 1656 Поляки давали цареві польську корону, жадаючи для Польщі українських земель. Це показало козакам небезпеку союзу з Москвою; Богдан Хмельницький разом зі старшиною вирішив зірвати з Московщиною та утримати Українську Державу при допомозі інших союзників.

§ 140. Союз зі Швецією та Семигородом. Закордонна ситуація була для України корисна, бо проти Польщі виступала також Швеція та Бранденбургія і готувалися інші

сусіди. Швеція мала інтереси противні Московщині (справа балтійських провінцій), — Хмельницький використав це й вирішив опертися на Швеції проти Москви. Р. 1657 прийшло до порозуміння між Україною, Швецією та Семигородським князем, Юрієм Раковці, проти Польщі й Москви. Польщу вирішено поділити так; що до України перейшли б усі українські землі. Уперше тоді Українці зазначили виразно свій ідеал зєднати всі українські землі в одній державі. Хмельницький вже не числився з Москвинами й вислав полковника Антона Ждановича на допомогу своїм союзникам (він ходив аж під Варшаву).

§ 141. Смерть Хмельницького 1657. Але Богдан Хмельницький був уже тяжко хворий. Щоб забезпечити будучину держави, вирішив обрати гетьмана за свого життя: старшина вибрала гетьманом Богданового сина Юрія, молодого, недосвідченого хлопця, без талану. Богдан умер 6 серпня р. 1657. Поховано його в Суботові, але р. 1664 польський воевода Чарнецький викинув з домовини його кости.

§ 142. Значіння Б. Хмельницького. Хмельницький був одним з найбільших організаторів у нашій історії. Спіраючися на козацьку верству, при допомозі невеликого гуртку співробітників зпоміж козацької старшини та шляхти, він утворив велику державу, яка обіймала більшу частину українських земель та зайняла поважне місце в Європі. У цій державі організував адміністрацію, судівництво, військо, скарб. Був визначним стратегом, зручним політиком, добрим господарем. У внутрішній політиці виявив помірковані погляди, у закордонній обіймав назвичайно широкий обрій, та намагався завжди до зміцнення могутності Української Держави. Його особа полишила в історії України незатертий слід, усі пізніші гетьмани жили великою спадщиною геніяльного Богдана.

Гетьман Іван Виговський.

(1657—1659).

§ 143. Іван Виговський походив із шляхетського роду, вчився у Київській академії. За Богдана Хмельницького був

генеральним писарем та головним дорадником гетьмана. Щоб удержати гетьманство в сильних руках, старшина усунула молодого Юрія Хмельницького та вибрала на раді в Чигирині гетьманом Виговського; загальна козацька рада в Корсуні затвердила цей вибір.

§ 144. Внутрішня політика. Виговський спірався на поміркованих елементах та при їх допомозі намагався зміцнити гетьманську владу. Не скликав загальні ради; важніші справи вирішав на раді старшини. Сам призначав полковників. У війську бажав знову завести дисципліну та виключав з реєстру свавільних. Гетьман уважав себе єдиним репрезентантом держави й не дозволяв, щоб козаки та духовенство без його відома входили у зносини з Москвою.

§ 145. Бунт Пушкаря. Проти Виговського виринула опозиція з боку темноти, яка вважала його чужим чоловіком та боялася зросту старшини. Полтавський полковник Мартин Пушкарь при допомозі запорожського кошового Барабаша підняв зброю проти гетьмана; Виговський з вірними полками розбив його під Полтавою р. 1658.

§ 146. Розрив із Москвою. Пушкаря та інших невдоволених козаків підтримувала таємно Москва, бажаючи ослабити українську владу. Московські залоги на Україні укріплювалися та готувалися до виступу проти гетьмана. Москва бажала зломити умову з Україною. Виговський вирішив тоді здійснити плян Хмельницького та позбутися московського протекторату.

§ 147. Гадяцький договір 1658 р. У Гадячі 16 вересня 1658 р. Виговський заключив союз із Польщею на таких умовах: 1) Україна буде окремою державою при Польщі з назвою Великого Князівства Руського, до якого входили воеводства Київське, Брацлавське та Чернігівське; 2) головою князівства був гетьман, іменований королем із кандидатів, яких вибрало українське громадянство; 3) князівство мало своїх міністрів, скарб та монету; 4) українські депутати входили до польського сойму; 5) православна віра була зрівняна з католицькою; митрополит та 4 єпископи входили до сенату; 6) військо складалося з

30.000 козаків та 10.000 найманих; 7) київська академія та друга, яка мала бути закладена, зрівнювалися в правах з польською академією. Ця умова не була переведена в життя.

§ 148. Перша війна з Московщиною та Конотопська перемога р. 1659. На чолі запорожського війська з підмогою Криму та Польщі Виговський розпочав війну з Москвою. Наступ на Київ, де була московська застава, не пощастив; але під Конотопом у липні 1659 р. Українці розбили велике московське військо та взяли до неволі воявод.

§ 149. Виговський зрікається гетьманства. Виговський не придбав собі симпатій; його союзники Поляки та Татари нищили Україну; народ не хотів вертатися під польське панування. Щоб не довести держави до загибелі, Виговський добровільно зрікся гетьманства під Германівкою в вересні 1659 р. (умер київським вояводою 16 березня 1664 р., розстріляний Поляками по обвинуваченню в зраді).

Гетьман Юрій Хмельницький.

(1659—1663).

§ 150. Юрій Хмельницький, син Богдана, людина без талану, обраний гетьманом за життя батька, уступив місце Виговському, вдруге дістав булаву в вересні 1659 р.; оточив себе досвідченими дорадниками Богдана та завдяки цьому його політика мала деякі успіхи.

§ 151. Підвалини політики. Юрій Хмельницький намагався: 1) затримати цілість української держави; 2) при допомозі Москви вдержатися проти Польщі; 3) зміцнити гетьманську владу та усунути московські впливи з України.

§ 152. Переговори з Московщиною. По виборі Хмельницький навязав зносини з московськими вояводами та поставив такі жадання: 1) вся Україна залишається під одним гетьманом; 2) до української держави належить частина Білорусі (Старий Бихів); 3) вибір гетьмана та інших урядовців переводиться вільно; 4) гетьман є єдиним репрезентантом держави й Мо-

сковщина зноситься лише з ним; 5) закордонні справи Україна веде самостійно; 6) московський воевода з військом є тільки в Києві та не вміщується у внутрішні справи; 7) Київський митрополит залежний од царгородського (не московського) патріярха.

§ 153. Переяславський договір р. 1659. Москва не прийняла жадань Ю. Хмельницького; гетьмана зі старшиною хитрощами захопили московські воеводи та на раді в Переяславі 27 жовтня р. 1659 присилювали підписати нові статті в доповнення статтів Богдана Хмельницького. Головні точки були: 1) гетьман з військом підлягає наказам Московщини; 2) московські воеводи мають бути в Києві, Переяславі, Ніжині, Чернигові, Браславі та Умані; 3) Білоруські землі належать до Москви; 4) полковників іменує гетьман на раді черні.

§ 154. Війна з Польщею. Союз з Московщиною Ю. Хмельницький хотів використати проти Польщі, щоб здобути давній кордон української держави по Припять, Горинь та Дністер. Війна покінчилася розбиттям московського воеводи Шереметева р. 1660 під Чудновим (над Тетеревом); Поляки зайняли Правобережну Україну.

§ 155. Поділ України. Юрій Хмельницький намагався вийти у зносини з Поляками на підставі Гадяцької умови, але Польща не хотіла дати Українцям таких широких прав. Хмельницький зложив булаву та постригся в ченці (з іменем Гедеона); невдовзі Поляки заарештували його та заслали разом з митрополитом Йосипом Тукальським до твердині в Марієнбурзі у Прусах. Україна поділилася на дві частини: правобережну, де став гетьманом Павло Тетеря, та лівобережну, де гетьманував Іван Брюховецький.

Гетьман Іван Брюховецький.

(1663—1668).

§ 156. Іван Брюховецький, служник при дворі Богдана Хмельницького, став на Запорожжю кошовим та проводирем черні.

Кандидатами до булави на Лівобережжю були свояки Хмельницького, наказний гетьман Яким Сомко та ніжинський полковник Василь Золотаренко. Але чорна рада в Ніжині 28 червня р. 1663 обрала гетьманом при допомозі Москви Брюховецького.

§ 157. Політичні погляди. Брюховецький спочатку виступив з двома кличами: 1) що піднімає чернь проти старшини; 2) що московську допомогу використав до війни з Поляками. Потім оточив себе своїми прихильниками з Запорожців, але про загал козаків не дбав, не скликав козацької ради, свавільно без суду карав немилих йому людей. У політиці віддався цілком на послуги Москві й виконував усі московські жадання та перший почав нищити автономію України.

§ 158. Батуринський договір з Московщиною р. 1663. У Батурині 27 падолиста 1663 р. Брюховецький відновив договір з Московією на підставі статтів Богдана та Юрія Хмельницького, але згодився на такі доповнення: 1) гетьман мав постачати московським залагом харчі (мука); 2) заборонено продавати збіжжя на Правобережжя; 3) заборонено вивозити з України до Московщини горілку, тютюн, товари, які там належали до державної монополії. Усі ці доповнення шкодили економічно Україні.

§ 159. Війна з Польщею 1663—1665 р. Польський король з правобережним гетьманом Тетерею прийшов на Лівобережжя, але по недовгій облозі Глухова, вернувся назад. Тоді на Правобережжю почалося повстання проти Поляків. Брюховецький прийшов повстанцям на поміч і укріпився в Каніві але Московщина не допомагала як належало й р. 1665 він повернувся до лівобережних полків.

§ 160. Московський договір 1665 р. Брюховецький перший з українських гетьманів поїхав до Москви поклонитися цареві; за це дістав титул боярина та дозвіл узяти шлюб з Московкою. У Москві 2 падолиста р. 1665 підписав новий договір: 1) гетьман зрікся на користь Московщини всіх податків, які платили міщане та селяне; 2) обов'язався не висилати послів до інших держав без дозволу Москви; 3) обрання гетьмана

мало відбуватися в присутності московською делегата та гетьман мав їхати за булавою до Москви; 4) московські залоги збільшено; 5) на Київську митрополію мав приїхати єпископ з Москви. — Ці статті касували в значній мірі договір Б. Хмельницького та підривали незалежність України в головних основах.

§ 161. Фінансові реформи. Найкращою стороною діяльності Брюховецького є його реформа державних фінансів. Він перший утворив уряд „дозорця скарбу“ себто міністра фінансів. Намагався скласти спис державних прибутків та уложити бюджет. Замість давнішого несталого податку стації (реквізиції) бажав завести постійні податки од землі, промислів та торгівлі. На превеликий жаль більша частина цих грошей йшла не до українського, а до московського скарбу.

§ 162. Андрусівський мир р. 1667. В Андрусові, Смоленської губер., в січні р. 1667 заключено між Москвою та Польщею мир, який покінчив війну за Україну, котра велася од р. 1654. Україну поділено на дві частини: Лівобережна мала бути при Москві; Правобережна вкупі з Київом при Польщі. До мирової конференції не допущено козацьких послів; це викликало на Україні велике обурення. (Р. 1669 у другім договорі Київ одступлено Москві).

§ 163. Війна з Московщиною р. 1668. Москва не шанувала прав України, не допускала Українців до закордонної політики та вмішувалася у внутрішні справи козацької держави; московське військо нищило країну. Гетьман побачив, що його політика доводить Україну до руїни й нарешті отямився, — увійшов у зносини з правобережним гетьманом Петрою Дорошенком та почав готуватися до війни з Москвою. Напочатку р. 1668 козацьке військо кинулося на Московські залоги та почало їх виганяти і нищити. Дорошенко прийшов на Лівобережжя зі своїм військом й зійшовся з Брюховецьким. Але несподівано чернь кинулася на Брюховецького та вбила його; поховано його в Гадячі.

§ 164. Павло Тетеря (1663—1665 р.) Павло Тетеря (Моржковський), український шляхтич, був переяславським пол-

ковником та генеральним писарем; р. 1663 став на Правобережжю гетьманом. Людина слабої волі, був знаряддям польської політики; після невдалого походу на Лівобережжя, зрікся гетьманства 1665 р. та переїхав до Польщі. Умер р. 1670 в Адриянополі.

Б. До бою під Полтавою (1667—1709).

Гетьман Петро Дорошенко (1665—1676).

§ 165. Петро Дорошенко, внук гетьмана Михайла Дорошенка, був прилуцьким полковником. Людина талановита, енергійна й безкорисна; вихований у колах співробітників Богдана Хмельницького, перейняв змагання великого гетьмана та намагався підняти українську державу на давнє могутнє становище. Його дорадником був митрополит Йосип Тукальський. Р. 1665 став Дорошенко гетьманом на Правобережжю.

§ 166. Політичні погляди. Головні політичні змагання Дорошенка були: 1) зєднати поділену Україну в одну державу; 2) усунути з Лівобережжя московські залоги; 3) добути од Польщі західні українські землі, — Волинь, Поділля, Галичину та Холмщину.

§ 167. Зносини з Кримом і Туреччиною. Щоб мати поміч проти двох головних ворогів, — Польщі й Москви, Дорошенко війшов у союз з Кримом та навязав зносини з Туреччиною. При допомозі Татар вигнав польські залоги з Правобережжя та в договорі під Підгайцями р. 1667 добув од Поляків обіцянку, що повернуть козакам давніші права.

§ 168. Переговори з Москвою. Маючи в руках Правобережжя, Дорошенко прчав зносини з Брюховецьким, щоб здійснити ідею зєднання України; зазначив навіть, що зрічеться гетьманства, щоб привернути єдність держави. Тоді Московщина звернулася до нього, пропонуючи свій протекторат. Дорошенко зазначив на це, які є підстави його ворожнечі до Москви: Московщина зламала договори з Україною; підтримує проти гетьмана опозицію маловартих людей; найкращих українських

діячів забито (Сомко, Золотаренко) до переговорів в Андрусові не допущено козацьких делегатів ні з Правобережжя, ні з Лівобережжя; він розпочне переговори, коли Москва: 1) забезпечить єдність України під одним гетьманом; 2) виведе своє військо з Лівобережжя; 3) зрічеться всіляких податків з України. Переговори були зірвані.

§ 169. Дорошенко на Лівобережжю. Коли Брюховецький підняв повстання проти Москви, Дорошенко з своїми полками прийшов на Лівобережжя й розпочав війну з московськими воеводами; здобув тоді коло 500 гармат, багато здобичі та бранців. Але потім виїхав до Чигирин, лишаючи наказним гетьманом Демяна Многогрішного. Многогрішний розпочав переговори з Москвою та проголосив себе гетьманом.

§ 170. Союз із Туреччиною. Р. 1669 Дорошенко заключив союз з Турками на таких умовах: 1) визнавав себе васалом султана; 2) Туреччина давала йому військову допомогу; 3) державні межі України мали йти на заході поза Львів та до Висли; на півночі до Німана, на сході по Путивль та Сівськ; 4) обрання гетьмана було вільне й Турки не могли скинути обраного; 5) забезпечено волю од податків, суду; волю віри, української мови; 6) мир з Польщею або Москвою мав бути при участі України.

§ 171. Війна з Польщею. Поляки намагалися перепинити зносини Дорошенка з Турками й давали йому нові обіцянки; але потім визнали гетьманом його супротивника Михайла Ханенка. Р. 1672 Турки з Дорошенком вирушили проти Поляків, здобули Камянець (на Поділлі) та почали облогу Львова; Польща в договорі у Бучачі (в Галичині) 1 жовтня р. 1672 зріклася Поділля та признала незалежність України в давніх межах.

§ 172. Упадок Дорошенка. При допомозі Турків, Дорошенко мав надію зєднати Україну й повернути їй давню силу. Але народ не розумів широких змагань гетьмана. Турецьке військо нищило українські села своїми постоями, в декотрих околицях брали людей до неволі, руйнували церкви та закла-

дали мечеті. Це поводження Турків знищило популярність Дорошенка; проти нього виступали запорожські кандидати, як Суховієнко та Ханенко. Потім Поляки побили Турків і Дорошенко втратив свою підмогу. Тоді виступила проти нього й Москва з лівобережними полками. Дорошенко боронився три роки в Чигирині, але нарешті здався й зложив булаву р. 1676. Москва зажадала його переселення до Московщини; він був воеводою у Вятці й умер на чужині в Ярополчі волоколамського повіту р. 1698.

§ 173. Гетьман Юрій Хмельницький (1677—1681). Юрій Хмельницький увільнився з польської неволі й виїхав до Туреччини; на домагання Турків він зложив чернецтво й проголосив себе „князем України“. Од Москалів добув р. 1678 Чигирин, але не зміг розвинути ширшої діяльності. Умер марно в Туреччині.

§ 174. Смерть Сірка р. 1680. Іван Сірко, довголітній кошовий Січі, визначний полководець не мав широкого політичного світогляду: головним завданням Запорожжя вважав війну з „невірними“, Татарами та Турками і не розумів, що Україна має також інших небезпечних ворогів, Польщу та Москву. Його походи на Крим пошкодили багато політиці Виговського та Дорошенка й були причиною занепаду української держави. Але під кінець життя, побувши на московському заслання, Сірко пізнав свої політичні хиби та перейшов на бік Дорошенка. Умер 11 серпня 1680 р. та похований на Чортомлицькій Січі.

Гетьман Дамян Многогрішний.

(1668—1672).

§ 175. Дамян Многогрішний, чернігівський полковник, іменований Дорошенком наказним гетьманом, проголосив себе гетьманом Лівобережжя під назвою „сіверського“ р. 1668.

§ 176. Політичні погляди. Многогрішний перейняв по части змагання Дорошенка: 1) усунути московських воевод з

України; 2) не платити податків Московщині; 3) добути волю закордонних зносин. У внутрішній політиці бажав поширити права козаків та зміцнити становище старшини.

§ 177. Глухівський договір р. 1660. На раді в Глухові 16 березня 1669 р. вибрано знову Многогрішного гетьманом й уложено нові статті з Москвою: 1) московські воеводи лишалися в Києві, Переяславі, Ніжині, Чернигові та Острі, але заборонено їм втручатися в управління й суд України; 2) не дозволено гетьманові закордонних зносин; 3) українські делегати мали брати участь у мирових конференціях, але тільки в справах України; 4) військові клейноди залишено при війську; 5) кількість козацького війська мала бути 30.000.; 6) Московщина зазначила, що Київ не буде віддано Польщі та грецька віра дістане в Польщі волю; 7) урегульовано справу московських постоїв, підвод та инш.; 8) полагодження мирових справ з Правобережжам.

§ 178. Внутрішні реформи. На глухівській раді переведено ряд постанов про внутрішні справи української держави: 1) столицею гетьмана став Батурин; 2) до військового реєстру мали вписувати передовсім козацьких синів, коли не доставало їх міщан та селян; 3) вирішено скласти окремий реєстр людей приналежних до духовенства та не збільшувати їх числа; 4) старшині дозволено було судити підданих та накласти на них податки; 5) заведено рівний податок з усіх маєтностей; 6) для підтримання публичного порядку, утворено компанійський полк; 7) утворено першу пошту (з Батурина, Ніжина, Києва).

§ 179. Змова на Многогрішного. Частина старшини була невдовлена з гетьмана за його нетактовність; р. 1672 зроблено на нього змову, заарештовано по обвинуваченню в зраді й зносин з Дорошенком, та вислано до Москви. Москвини заслали його на Сибір, до Селенгинська де Многогрішний закінчив своє життя.

Гетьман Іван Самійлович.

(1672—1687).

§ 180. Іван Самійлович, генеральний суддя, без широкого політичного світогляду; не зміг оборонити незалежності України та дозволив на обмеження гетьманської влади.

§ 181. Конотопський договір р. 1672. У козацькій Дуброві коло Конотопа 27 червня р. 1672 вибрано Самійловича гетьманом та укладено нові статті з Москвою: 1) заключено мир з Польщею; 2) вирішено не допомагати Дорошенкові; 3) українські делегати не беруть участі в мирових конференціях та тільки дістають повідомлення про ухвали; 4) у суді та інших справах гетьман має слухати ради старшини; 5) знесено компанійську сторожу.

§ 182. Війна з Дорошенком р. 1673—1676. При допомозі московських військ Самійлович вів війну на Правобережжю. Правобережні полки піддалися Самійловичу й уложили договір з Москвою в Переяславі 27 березня 1674 р. на підставі глухівських та конотопських статтів; кількість правобережного війська зазначено 20.000. Р. 1676 зложив булаву Дорошенко.

§ 183. Бахчисарайський мир 1681 р., заключений між Москвою та Туреччиною, затвердив Лівобережжя та Київ під московською владою; край між нижнім Дніпром і Богом мав лишитися незаселеним (ця постанова далі скасована).

§ 184. Підлеглість церкви московському патріярхові. Новий київський митрополит Четвертинський р. 1685 був висвячений московським патріярхом. Р. 1687 царгородський патріярх дав свою згоду, щоб українська церква була під московським патріярхатом.

§ 185. Московсько-польський мир р. 1686, заключений в Москві, закріпив Лівобережжя з Чернігівщиною й Січчю під владою Москви; правобережні міста од Терехтемирова до Чигирини мали бути незаселені; Польща забезпечила в себе волю православної віри.

§ 186. Кінець Самійловича. Після невдалого походу на Крим під проводом князя Галіцина р. 1687, Самійловича безневинно обжаловано за зраду й надужиття в управі, заарештовано Москвинами та заслано його на Сибір; умер гетьман в Тобольську р. 1690.

Гетьман Іван Мазепа

(1687—1709).

§ 187. Іван Мазепа, походив з української шляхти, проживав при дворі польського короля, потім перейшов до козаків та займав вищі уряди, нарешті був генеральним осаулом.

188. Коломацький договір р. 1687. Мазепу вибрано гетьманом у московським таборі над річкою Коломакою на Полтавщині 4 серпня р. 1687 та уложено нові статті з Москвою на підставі попередніх. Зміни були такі: 1) недозволено Україні ніяких закордонних зносин; 2) при гетьмані в Батурині мав бути московський полк; 3) український уряд мусив всілякими засобами переводити обеднання Українців з Москвинами; 4) змінити старшину гетьман міг лише з дозволу Москви; 5) старшину звільнено од податків; 6) знову заведено компанійський полк для сторожі проти свавільних. У цім договорі старшина зміцнила своє соціальне та економічне становище; Москва далі змагала до ослаблення гетьманської влади та розпочала переводити русифікаційну політику.

189. Війна з Татарами та Турками. На Коломацькій раді вирішено будувати укріплення над Дніпром, Самарою й Орелею, для оборони од Татар та заселити ці місця. Війна з Татарами йшла безперестанно; козацькі полки ходили на Очаків та татарські городи над нижнім Дніпром. Там побудовано фортеці. Р. 1700 Москва заключила мир з Туреччиною та згодилася зруйнувати ці нові городи.

190. Опозиція Запорожжя. Зріст економічної сили старшини викликав невдоволення гароду, який платив значні

податки та відбував усякі повинности. Будування замків на кордоні Запорожжя схвилювало Запорожську Січ, де збиралися втікачі з городів. Під проводом Петрика Іваненка 1692—1696 р. було піднято народне повстання; допомагали їм Татаре.

§ 191. Палій. На Правобережжю Польща намагалася відновити Козаччину для боротьби з Турками. Од р. 1685 дозволено знову колонізацію незаселених місць між Дніпром та Богом; так повстали нові козацькі полки під проводом Іскри, Самуся, Абазина та инш. Головний проводарь правобережної Козаччини Семен Палій підняв знову думку боротьби з Польщею та навязав зносини з Мазепою. Але Московщина вважала тоді Польщу своїм союзником і не дозволила Мазепі обняти протекторат над Правобережжям. Тоді Мазепа віддав Палія в московські руки; його заслано на Сибір р. 1705. (Повернувшись з заслання, Палій умер на Україні).

§ 192. Культурні справи. Мазепа був меценатом науки й мистецтва. Для київської академії поставив новий будинок та подбав про піднесення науки; будував багато церков (Переяславський собор, огорожа Печерської Лаври); гетьманський двір у Батурині своєю культурою показував яскраво могутність гетьманства.

§ 193. Москва нищить Козаччину. Царь Петро намагався знищити Україну ріжними шляхами: через ослаблення влади гетьмана, втручання в управління, росташування московського війська, твердині, агітацію. До ріжних воєн та походів безперестанно вживав козацького війська, посилаючи його на найгірші позиції; козаків уживано до важкої фортифікаційної праці, до копання каналів у ріжних місцях при закладанню Петербургу. Так гинули тисячі Українських козаків.

§ 194. Союз зі Швецією. Щоб урятувати Україну од московського поневолення, Мазепа задумав увійти в союз з шведським королем Карлом XII, який переміг Польщу й Саксонію та вів щасливу боротьбу з Московщиною. Переговори велися од р. 1707 через нового польського короля Станислава Лещинського, союзника Швеції, але не доведено до кінця. Ма-

зепи вів справу дуже обережено, бо до Москви доходили вже чутки про наміри гетьмана (донос військового судді Кочубея та полковника Іскри, яких козацький суд покарав смертю). Карло XII прийшов на Литву й прямував до Москви. Несподівано у вересні р. 1708, непорозумівшись з Мазепою, повернувшись на південь та ввійшов у Чернігівщину. Мазепа не був підготовлений до повстання, бо свої пляни провадив тільки в гурті старшини та не приєднав до них загалу козаків, — але не маючи іншого виходу, ввійшов у союз зі Шведами. Шведський король забезпечив гетьманові: 1) що Україна з обох боків буде вільна од московського панування; 2) що Швеція та її союзники не будуть намагатися до панування на Україні; 3) що будуть залишені давніші межі, закони та привілеї української держави.

§ 195. Бій під Полтавою р. 1709. На Україні були сильні московські залоги, вони почали зараз боротьбу зі Шведами, зайняли Батурин та жорстоко карали повстанців. Мазепа мав невелику кількість війська, на допомогу йому прийшли тільки Січовики під проводом кошового Костя Гордієнка. Бій під Полтавою 8 липня р. 1709 покінчився поразкою українських та шведських військ. Мазепа з Карлом перейшли молдавський кордон. Мазепа захворів та вмер у Бендерах 3 вересня р. 1709; поховано його в Галаці.

§ 196. Зруйнування Січі. З наказу Петра московські полки під проводом зрадника полковника Галагана здобули в травні р. 1709 Січ на Чортомлику, зруйнували її та багато Запорожців покарали смертю. Частина Січовиків перенеслася на татарську територію до Олешок (недалеко гирла Дніпра); тут перебували Запорожці до р. 1734.

§ 197. Українська конституція р. 1710. Козацька старшина та військо, яке перейшло до Молдави, замість Мазепи вибрали гетьманом Пилипа Орлика, в Бендерах 5 квітня р. 1710. Тоді уложено нові статті з гетьманом, які мали бути підвалиною української конституції: 1) пануючою релігією має бути православна віра; 2) межі України мають сягати на Захід

по Случ; 3) Запорозьська Січ буде відновлена, матиме давні вольности; 4) при гетьмані засідатиме постійна рада з генеральної старшини, городових полковників та заслужених козаків (по одному з полку); 5) тричі на рік має відбуватися генеральна рада, в якій бере участь усе військо; 6) провини старшини судить Генеральний Суд; 7) військовий скарб одділяється від гетьманського та віддається генеральному підскарбієві; 8) скасовано де-які податки та повинности, які обтяжали народ та доручено гетьманові пильнувати, щоб селянство не терпіло кривди. У цих постановах помітно щире змагання до реформ: на політичному полі — зорганізувати добру державну владу; на суспільнім — урятувати од занепаду трудові верстви. На жаль ці статті не були переведені в життя.

§ 198. Гетьман Пилип Орлик. Пилип Орлик, свояк Мазепи, був генеральним писарем, людина з широкою освітою, завзятий український патріот. Він прийняв протекторат Швеції та ввійшов у союз з Кримом і Туреччиною. Як прийшло до турецько-московської війни р. 1710—1712, Орлик переправився на Правобережжя та намагався вигнати звідтам Москалів; воював також з Поляками. Потім виїхав до Швеції, їздив по різних європейських дворах, завжди підтримував зносини з Січчю та намагався викликати повстання проти Москви, — але не мав успіху. Умер 6 червня р. 1742 в Яссах.

В. До занепаду Гетьманщини (1709—1784 р.)

Гетьман Іван Скоропадський (1708—1722 р.)

§ 199. Іван Скоропадський, стародубський полковник, був уже в старечім віці, слабкої вдачі. Москвини зараз після відступлення Мазепи звеліли перевести нові вибори гетьмана та на раді в Глухові 16 падолиста р. 1708 Скоропадський дістав булаву.

§ 200. Обмеження незалежності України. При виборі Скоропадського Москва вперше не відновила договору, з Україною. Гетьман зараз підняв цю справу, але дістав од Москви тільки в загальних словах затвердження

українських прав. Після цього Московщина призначила до особи гетьмана свого делегата, стольника Ізмаїлова, для нагляду за управлінням України. Він мав пильнувати, щоб на Україні не прийшло до повстання, щоб Українці не селилися на Січі, щоб гетьман не провадив на свою руку переговорів, щоб не іменував та не відставляв старшини; йому доручено також зробити реквізіцію та списати прибутки українського скарбу. Гетьманську столицю перенесено до Глухова.

§ 201. Русифікація. Московщина старалася спровадити на Україну велику кількість Москвинів; московські залоги збільшено; земельні власності діставили Москвини; уперше козацьким полковником став Москвин; гетьмана примушено віддати доньку за московського урядовця. Українців нищено лінійними та фортифікаційними роботами.

§ 202. Реформи. За гетьмана Скоропадського переведено реформи: зорганізовано Військову Канцелярію з генеральним писарем на чолі та Судову Канцелярію з генеральним суддею на чолі. Московщина завжди нарікала, що в українській управлінні немає порядку та готувалася завести на Україні московські порядки.

§ 203. Малоросійська Колегія р. 1722. Щоб недати Москвинам знищити України до краю, гетьман поїхав до Петербургу переговорювати про українські справи. Там прийнято його було неласково та зазначено, що на Україні буде заведений уряд на московський взірець. 10 травня р. 1722 було видано розказ про утворення Малоросійської Колегії, зложеної з шістьох штабових старшин з бригадиром Веляміновим на чолі для догляду над українським урядом. Колегія мала приймати скарги на суд, адміністрацію та гетьмана, збирати податки од українських урядів, виплачувати платню компанійським полкам, контролювати, як виконуються московські розкази. Мета тих заряджень була ослабити владу гетьманського уряду та зломити самостійність України. Українські справи мали підлягати не Колегії Закордонних Справ, як до цього часу, але Правітельственному Сенату; Україна з незалежної держави мала стати московською провінцією.

§ 204. Смерть Скоропадського. Знищення гетьманства, висилка українських полків до Персії та до робіт по прокладенню протоків засмутили старого гетьмана. Вернувшись на Україну він тяжко заслаб та вмер 14 липня р. 1722 в Глухові.

Гетьман Павло Полуботок.

(1722—1724.)

§ 205. Павло Полуботок, був чернігівським полковником; Москва затвердила його наказним гетьманом, але до вибору дійсного гетьмана не допустила. За управлінням України мала наглядати далі Малоросійська Колегія і таким чином вона приготувляла місце на заведення московських порядків.

§ 206. Реформи. Щоб здержати московське втручання в справи України, Полуботок перевів реформи в судівництві й уряді: завів колегіяльність у нижчих судах, установив порядок для апеляцій; також заборонив старшині вживати козаків до служби.

§ 207. Полуботок у Петербурзі. Москва була невдоволена реорганізаціями українського уряду, бо це спиняло русифікацію й викликала гетьмана до Петербургу. Полуботок разом з генеральною старшиною подав петицію о приверненні давніх прав; Запорожське військо просило знову про вибір гетьмана. Москва вважала це за бунт, наказала замкнути Полуботка зі старшиною в Петропавловській фортеці; там гетьман умер р. 1724.

§ 208. Управа Малоросійської Колегії. Україна залишилася без свого уряду. Малоросійська Колегія рядилася безконтрольно: уряди полковників роздано Москвинам, стягнуто на Україну московське військо; збільшено податки; нищено козацтво роботами.

Гетьман Данило Апостол.

(1727—1734.)

§ 209. Скасування Колегії. Уряд московський вернувся до давніх способів управління. На Україні скасовано р. 1727

Малоросійську Колегію та дозволено знов обрати гетьмана. При гетьмані мав бути тільки один московський делегат (Наумоф); українські справи йшли знову до Колегії закордонних справ, так як інших самостійних держав.

§ 210. Данило Апостол. На раді в Глухові 12 жовтня р. 1727 вибрано гетьманом миргородського полковника Данила Апостола. Це був один із старих полковників, товариш Мазепи; він пам'ятав давні українські права й бажав підняти гетьманство до давньої могутності. На жаль гетьманував недовго; вмер 28 січня р. 1734.

§ 211. Реформи. Московський уряд не відновив й тепер договору з Україною, але згодився зробити де-які реформи в українському управлінні (р. 1727). Гетьмана мали вибирати вільно, але вибір стверджувала Москва, також інших старшин. У судівництві введено поділ на інстанції: а) сотенний суд; б) полковий; в) генеральний; г) колегія закордонних справ; але в генеральнім суді половина членів були московські старшини. Утворено уряд двох військових підскарбіїв (один був Москвин). Вибрано окрему комісію з українських юристів, що мала зібрати разом українські закони. Гетьман пильнував порядку в суді й адміністрації та старався знищити надужиття урядовців.

§ 212. Відновлення Січі р. 1734. У р. 1734 Московщина дозволила Запорожцям повернутися на Січ (на Базавлуці); у Лубнях уложено з ними статті: привернено їм давні права й вольности та за пильнування кордонів визначено платню.

§ 213. Скасування гетьманства р. 1734. По смерті Апостола Ганна Іванівна заборонила вибирати нового гетьмана. Україною мала управляти Колегія зложена з трьох Москвинів та трьох Українців. Президент цієї Колегії кн. Шахофської управляв суворо й жорстоко: арешти, кари, реквізіції, переслідування знищили та знеслили Україну до краю.

Гетьман Кирило Розумовський.

(1750—1764.)

§ 214. Кирило Розумовський. Цариця Єлисавета змінила політику до України та дозволила вибрати гетьманом

Кирила Розумовського (брата свого коханця Олексія). Це був молодий аристократ, вихований в Петербурзі та на заході, наділений великими почеснями, м. инш. президент петербурзької Академії Наук.

§ 215. Реформи. Скасовано тоді Колегію, відкликано московських урядовців та знову трактовано Україну як самостійну державу. Столицею був ізнову Батурин де Розумовський збудував величний палац. Також переведено реформу судівництва та уряду: до Генерального Суду війшли депутати од полків; заведено підкоморські та земські суди для цивільних справ; поділено Україну на 20 повітів. Проектовано закласти університет у Батурині.

§ 216. Скасування гетьманства р. 1764. Українська старшина вживала заходів, щоб гетьманство зробити спадковим у роді Розумовського. Але нова цариця Катеріна II, вернулася до традицій Петра I і 21 падолисту р. 1764 звільнила Розумовського од гетьманства. Останній гетьман України умер 20 січня 1803 р.

§ 217. Малоросійська Колегія 1764 р., утворена знову для управління Україною, складалася з 4 Українців та 4 Москвинів. Голова Колегії гр. Петро Румянцев одержав розказ перевести ревізію й опис України, полагодити суспільні справи в напрямі закріпощення селянства, пильнувати старшину й духовенство та не допускати до зросту сепаратизму. Румянцев був добрим адміністратором (зробив докладний опис України) і скріпив московські впливи. Колегія правила до 1782 р.

§ 218. Домагання Українців 1767 р. Р. 1767 Москва доручила верствам України, як і інших провінцій, вибрати делегатів до загально-російської „комісії уложення“. Тоді з усіх боків України вислано з делегатами домагання, щоб наново було повернено українську незалежність та гетьманство. Ці жадання викликали переслідування видатних українських діячів.

§ 219. Знищення Січі р. 1775. Січ творила тоді як-би окрему державу й була одною з перешкод для русифікаційної політики. Москва вирішила її знищити: р. 1775 ген. Текелі

оточив Січ військом, козаків розігнано, старшину заарештовано; останній кошовий Петро Кальнишевський умер у в'язниці в Соловецькім монастирі на Білім морі р. 1801.

§ 220. Останки Запорожців. 1) Частина Запорожців оселилася коло Очакова на турецькій території та р. 1778 переселилася на дунайські гирла; р. 1828 Осип Гладкий перевів козаків під московську владу над Азовське море; р. 1860 переселено їх на Кубань. Але частина козаків залишилася над Дунаєм до цього часу. 2) В 1783 р. дозволено Антонові Головатому зорганізувати Запорожців під московською владою в Чорноморське Військо; р. 1792 переселено їх на Кубань і вони дали початок Кубанському Війську. 3) Частина Запорожців р. 1785 перейшла під Австрійське панування та осіла в Банаті над нижньою Тисою; звідтіля потім вони розійшлися в різні сторони.

§ 221. Заведення московського уряду. Р. 1782 скасовано Малоросійську Колегію і останки козацької управи, — це був остаточний занепад Української Держави. Гетьманщину поділено на три намісництва: — київське, чернігівське та новгородсіверське; введено губернські установи. Р. 1783 українські козацькі полки замінено на регулярні, на взірць московських. Р. 1785 заведено дворянські установи та козацькі уряди перемінено на московські „чини“.

§ 222. Гайдамаччина. Проти шляхетського панування на Правобережній Україні піднімали часто народні повстання (особливо 1734-6, 1750 р.р.) під назвою Гайдамаччини. Найбільше небезпечний для Польщі був рух р. 1768, так званий Коліївщиною, під проводом Максима Залізняка та Івана Гонти (уманська різня). Поляки при допомозі московського війська знищили гайдамаків.

Г. Устрій та культура Гетьманщини.

§ 223. Державні межі. Найширші кордони займала козацька держава за Богдана Хмельницького. На сході від Московщини залишився без зміни давній московсько-польський кордон, що йшов приблизно східними межами теперішньої

Чернигівщини та Полтавщини. На півдні од Татар кордоном була р. Конка та нижній Дніпро і од Туреччини — давній турецько-польський кордон; од Молдави — середній Дністер. Західний кордон од Польщі змінювався: в зборівському мирі прийнято р. Случ та Мурахву, — пізніше козаки числили кордоном Горинь та р. Студеницю (доплив Дністра). На півночі од Литви межею була р. Припять та Березина, од Московщини лінія на північ од Мошліва (див. мапу II). За Дорошенка по здобуттю Поділля західні межі доходили до р. Збруча. У пізніших часах ціле Правобережжя (за винятком Києва) перейшло до Польщі. У XVIII в. Українська Держава була вже у дуже вузьких межах: між московським кордоном на сході та Дніпром на заході; на півночі кордон йшов північною межею теперішньої Чернигівщини.

§ 224. Законодавча влада. Найвищу законодавчу владу мала рада. Вона вибирала гетьмана, заключала договори та видавала найважливіші закони. Склад ради не був унормований. Рада була всенародня („генеральна“); кожен козак мав право брати в ній участь. Але вважаючи на неможливість зібрати все військо в однім місці, склад ради був випадковий, — збирались на неї в повному складі найближчі полки, з дальших приходили лише поодинокі особи. Іноді перевагу в раді мали прості козаки, чернь („чорна рада“), іноді рішачий голос мала старшина. Не було зазначено в яких речинцях рада має сходитися, — скликувано її в разі потреби, іноді рідко. Устрій ради був дуже невироблений, тому рада не мала відповідної поваги та згодом законодавча влада перейшла од неї до рук гетьмана. Спроби реформи ради р. 1710 — див. § 197.

§ 225. Гетьман. Гетьман був репрезентантом держави, мав законодавчу владу в справах, які не рішала рада, був провідником армії, найвищим суддею та управителем. Гетьманська влада од часів Хмельницького стала значно міцніша, як була спочатку на Запорозжжю. До гетьмана перейшло багато функцій ради: закордонна політика, іменування старшини, роздавання земель та инш. Проти зросту гетьманської влади була спочатку опозиція, то з боку черні, то од старшини. Але згодом пере-

могло переконання, що сильне гетьманство є одинокий шлях до зміцнення держави; тому Московщина старалася ослаблювати гетьманство, щоб підірвати українську незалежність.

§ 226. Адміністрація та суд. Генеральна старшина витворилася з давньої запорожської старшини (§ 105) та обіймала ті самі уряди: генеральних — писаря, обозного, осаулів, суддів та (новий уряд) підскарбія. Церемоніяльні функції мали ген. хорунжий та ген. бунчужний. Пізнійше зорганізувалися при старших окремі департаменти: генеральна канцелярія, ген. суд. Полковий, сотенний та городовий устрій лишився майже без змін. Ці уряди спочатку були станові-козацькі, потім мали характер загально-державних. Побіч них були ще інші станові установи: для шляхти земські, іродські та підкоморські суди, для великих міст магістрати та лавничі суди, для духовенства церковні суди.

§ 227. Державні прибутки. Держава мала прибутки з різних джерел. 1) Державна власність — по часті була приналежна до всього війська, як Терехтемирів, по часті служила на удержання поодиноких урядів, наприклад, Чигирин „до булави“. 2) Податки од земельної посілости, з промислових прибутків та инш. 3) Мито од привозу чужих крамів.

§ 228. Військо. Військову службу виконував козацький стан; служба звязана з володінням земельної власности. Це військо мало характер загального ополчення. Згодом гетьмани намагаються утворити стале військо, — наймане з Татар, Сербів та инших. Є окремі відділи (сердюки) для охорони особи гетьмана. Де-які полки (компанійці) виконують поліційну службу.

§ 229. Поділ населення. У козацькій державі затримався давній поділ на верстви, але з такою зміною, що на першім місці стояли козак, не шляхта. Верстви були такі: 1) Козак и були привілейованою верствою, мали право на земельну власність, були вільні од більшої частини податків, мали доступ до ради та державних урядів, мали окремі суди; їх обовязком була військова служба. 2) Шляхта мала в де-чім обмежене право на земельну власність, окремий суд та самоуправління.

3) Духовенство лишилося без змін. 4) Міщанство великих міст мало самоуправління та суд на підставі маґдебургського права. 5) Селянство спочатку революції визволилося з кріпацтва та в значній частині перейшло до козацтва; але згодом знову попало в соціальну залежність од шляхти та козацької старшини.

§ 230. Церква. За часів Б. Хмельницького церква лишилася в незміненому становищі, — на зверх вона підлягала єрусалимському патріярхові, але мала свою самоуправу. Московщина вживала всіх заходів, щоб знищити давній устрій української церкви та прилучити Україну московському патріярхові. Це порішено остаточно р. 1685. З того часу почалася русифікація української церкви.

§ 231. Культура. Освіта знаходилася здебільшого під опікуванням церкви, але од часів Мазепи й держава прикладала руку до поширення шкіл та инш. Головним огнищем вищої освіти була Київська академія, яка зросла наново за часів Мазепи. За Розумовського був проєкт організації університету в Батурині. Нижчі школи були поширені по всій Україні, грамотність стояла дуже високо. Україна дала Московщині велику кількість учителів, письменників та культурних діячів (Теофан Прокопович, Степан Яворський, Юрій Кониський та инш.).

V. Україна під Московщиною та Австрією.

(1782—1917.)

Українська Держава (од 1917 р.)

§ 232. Галичина та Буковина при Австрії. По першому поділі Польщі р. 1772 до Австрії перейшла Галичина і частини Волині та Поділля. (Австрія поширила свої претензії до тих земель титулом „короля Галичини й Володимирії“, якого вживали угорські королі). Р. 1775 Австрія дістала після миру од Туреччини частину Молдави — Буковину. В Австрії почалися

тоді державні реформи (скасування кріпацтва, релігійна толеранція, реформа шкіл), тому для українського народу відносини тут були значно ліпші, як у Польщі. Р. 1784 закладено у Львові університет, на де-яких катедрах викладали українською мовою. Для поширення освіти духовенства закладено духовні семінарії, в нижчих школах учено українською мовою. Р. 1816 в Перемишлі заснувалося перше просвітне товариство.

§ 233. Українські землі при Московщині. По другому поділі Польщі р. 1793 перейшла до Московщини Київщина, Волинь, Поділля, по третьому р. 1795 Берестейщина, р. 1815 — Холмщина. У цих землях Московщина ширила всякими шляхами русифікацію, затираючи насильно їх український характер. Але як реакція проти цього гніту почалося на Україні культурне відродження. Р. 1798 вийшла „Енеїда“ Котляревського; р. 1804 закладено харківський університет; р. 1818 видано першу граматику української мови Павловського; р. 1819 перший збірник пісень Цертелева.

§ 234. Відродження Галичини. Р. 1837 заходами молоді вийшла у Львові перша книжка народньою мовою „Дністрова Русалка“ („Трійця“ письменників: Шашкевича, Головацького, Вагилевича). Р. 1848 підчас революції в Австрії галицькі Українці заклали перше політичне товариство „Головну Українську Раду“, скликали перший зїзд інтелігенції (т. зван. „зїзд учених“), стали видавати перший часопис „Галицьку Зорю“, дали початок військових організацій. Але слідом прийшла в Австрії реакція та спинила культурну працю в самих початках.

§ 235. Кирило-Методіївське Брацтво та переслідування українства. Р. 1840 вийшов „Кобзарь“ Шевченка. Р. 1846 заходами Шевченка, Костомарова та Куліша заснувалося в Києві таємне українське товариство, — Брацтво св. Кирила і Методія, що мало собі на меті культурну працю між народом, скасування кріпацтва та перебудову Росії і всього словянства на основах федералізму. Уряд відкрив товариство, покарав тяжко його членів та почав систематичне переслідування українства. Р. 1860 заклалися нові українські гуртки в Петер-

бурзі („Основа“) та Києві (відділ Географічного товариства), що викликали новий утиск уряду. Р. 1876 Московщина заборонила українське письменство.

§ 236. Розцвіт українства в Галичині. Р. 1867 в Австрії прийшла конституція і тоді розвинулося ширше культурне й політичне життя. Нижчі й середні школи; українські катедри в університеті; культурні товариства (Просвіта 1868, Наукове Тов. ім. Шевченка р. 1873), театр, — все те підняло рівень життя. У віденським парляменті та львівським соймі українські послы вели безперестанну боротьбу за політичні права. Великою перешкодою в розвитку Галичини було те, що частина Галичан належала до московфільського напрям, вживала дивовижної ніби московської мови та бажала культурного й політичного обеднання з Московщиною. Галичина довгі часи була Пемонтом для всієї України; тут був центр письменства, бо в галицьких виданнях друковано твори заборонені в Росії, тут вільно творилася українська ідеологія, тут українство проявлялося у всіх життєвих формах.

§ 237. Революція на Україні. Українська Держава. Р. 1905 підчас невдалої війни Московщини прийшла вперше революція по всій імперії й на Україні. Здобутком її була воля преси та політичною життя; вперше тоді появились українські часописи та утворилися легальні політичні партії. Але незабаром прийшла реакція й на українство впали нові переслідування. Найважче було становище України р. 1914, коли на початку світової війни московське військо зайняло й Галичину. Та в березні р. 1917 прийшла друга революція, що розбила імперію на ряд держав. Україна спочатку удержувалася у федерації з Московщиною, але підчас большевицького наїзду вирішили відокремитися зовсім од Московщини. Берестейский мир увів нову державу в зносини з іншими державами Європи.

Додатки.

І. Київські князі.

(Зірка* означає, що княжив із перервами).

1. Аскольд і Дир . . . 860	21. Ізяслав II . . . 1146—1154*
2. Олег I . . . 907—914	22. Юрій . . . 1149—1157*
3. Ігорь I . . . 914—946	23. Ростислав I . . . 1154—1167*
4. Ольга . . . 946—960	24. Ізяслав III . . . 1154—1161*
5. Святослав I	25. Мстислав II . . . 1167—1169
Хоробрий . . . 960—972	26. Гліб . . . 1169—1171
6. Ярополк I . . . 972—979	27. Володимир III 1171
7. Володимир I	28. Роман . . . 1171—1176*
Великий . . . 979—1015	29. Михайло I . . . 1172
8. Святополк I . . . 1015—1019	30. Рюрик . . . 1173—1210*
9. Ярослав I	31. Ярослав II . . . 1174
Мудрий . . . 1019—1054	32. Святослав III 1176—1194*
10. Ізяслав I . . . 1054—1077*	33. Інгвар . . . 1200—1212*
11. Всеслав . . . 1068—1069	34. Ростислав II . . . 1204—1205
12. Святослав II 1073—1076	35. Всеволод III
13. Всеволод I . . . 1079—1093	Чермний . . . 1206—1212*
14. Святополк II 1093—1113	36. Мстислав III . . . 1212—1223
15. Володимир II	37. Володимир IV 1223—1236*
Мономах . . . 1113—1125	38. Ізяслав IV . . . 1235
16. Мстислав I . . . 1125—1132	39. Ярослав III . . . 1236—1246*
17. Ярополк II . . . 1132—1139	40. Михайло II . . . 1238—1246*
18. Вячеслав . . . 1139—1154*	41. Ростислав III . . . 1239
19. Всеволод II . . . 1139—1146	42. Данило . . . 1240.
20. Ігорь II . . . 1146	

III. Галицькі князі (Ростиславичі).

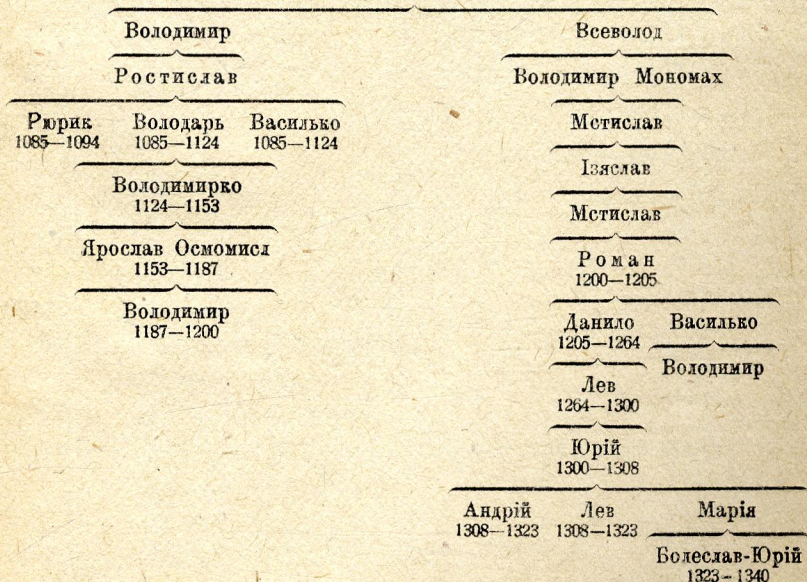
1. Ростислав 1064
2. Рюрик, Володарь, Василько 1084—1124
3. Володимирко 1124—1153
4. Ярослав 1153—1187
5. Володимир 1187—1200

IV. Галицько-володимирські князі та королі (Романовичі).

1. Роман 1200—1205
2. Данило 1205—1264
3. Лев 1264—1300
4. Юрій 1300—1308
5. Лев, Андрій 1308—1323
6. Юрій-Болеслав 1323—1340

V. Родовід галицько-володимирських князів.

Ярослав Мудрий

VI. Гетьмани Української Держави.

1. Богдан Хмельницький 1648—1657
2. Іван Виговський 1657—1659
3. Юрій Хмельницький 1659—1663
4. Павло Тетеря (правобічний) 1663—1665
5. Іван Брюховецький 1663—1686
6. Петро Дорошенко (правобічний) 1665—1676
7. Дамян Многогрішний 1668—1672
8. Михайло Ханенко (правобічний) 1669—1674
9. Іван Самійлович 1672—1687
10. Іван Мазепа 1687—1709
11. Іван Скоропадський 1709—1722
12. Пилип Орлик (правобічний) 1710
13. Павло Полуботок, наказний 1722—1724
14. Данило Апостол 1727—1734
15. Кирило Розумовський 1750—1764
16. Павло Скоропадський 1918

VII. Головні дати з історії України.

- 800—1340 Українська Держава під князями.
- 800—1240 Київська Держава.
- 800 Початки Київської Держави.
- 860 Аскольд і Дир. Перший похід на Царгород.
- 907—914 Олег I.
- 907 Перший договір Олега з Греками.
- 911 Другий договір Олега з Греками.
- 914—946 Ігорь I.
- 941 Похід Ігоря на Царгород.
- 944 Договір Ігоря з Греками.
- 946—960 Ольга.
- 957 Ольга в Царгороді.
- 960—972 Святослав I Хоробрий.
- 967 Зруйнування ховарської держави.
- 968 Похід Святослава на Болгарію.
- 971 Мир Святослава з Греками.
- 972 Бій з Печенігами та смерть Святослава.
- 972—979 Ярополк I.
- 979—1015 Володимир I Великий.
- 981 Прилучення Галичини до Києва.
- 988 Хрещення Володимира.
- 1015 Смерть Володимира.
- 1015—1019 Святополк I.
- 1018—1054 Ярослав I Мудрий.
- 1030 Похід на Галичину.
- 1043 Похід на Царгород.
- 1054 Смерть Ярослава. Поділ Київської Держави.
- 1054—1077* Ізяслав I.
- 1060 Похід на Торків.
- 1061 Перший напад Половців.

- 1064 Ростислав у Галичині.
- 1068 Заворушення в Київі; прогнання Ізяслава.
- 1068—1069 Всеслав.
- 1073—1076 Святослав II.
- 1079—1093 Всеволод I.
- 1084—1200 Ростиславичі в Галичині.
- 1084—1124 Рюрик, Володарь і Василько галицькі.
- 1093—1113 Святополк II.
- 1097 Любецький зїзд.
- 1099 Розбиття Угрів під Перемишлем.
- 1113 Перший погром Жидів у Київі.
- 1113—1125 Володимир II Мономах.
- 1116 Прилучення наддунайських князівств.
- 1124—1153 Володимирко галицький.
- 1125—1132 Мстислав I.
- 1132—1139 Ярополк II.
- 1139—1154* Вячеслав.
- 1139—1146 Всеволод II.
- 1146 Ігорь II.
- 1146—1154* Ізяслав II.
- 1149—1157* Юрій.
- 1153—1187 Ярослав Осмомисл галицький.
- 1154—1167* Ростислав I.
- 1154—1161* Ізяслав III.
- 1167—1169 Мстислав II.
- 1169 Москвини руйнують Київ.
- 1169—1171 Гліб.
- 1117 Володимир III.
- 1171—1176* Роман.
- 1172 Михайло I.
- 1173—1210* Рюрик.
- 1174 Ярослав II.
- 1176—1194* Святослав III.
- 1185 Похід Ігоря на Половців.
- 1187—1200 Володимир галицький.
- 1200 Кінець Ростиславичів у Галичині.

- 1200—1212* Інгвар.
- 1200—1340 Галицько-володимирська держава.
Романовичі в Галичині.
- 1200—1105 Роман галицько-володимирський.
- 1204—1205 Ростислав II.
- 1205 Похід на Польщу та смерть Романа.
- 1205—1264 Данило галицький.
- 1206—1212* Всеволод III Чермний.
- 1212—1223 Мстислав III.
- 1214 Умова в Спишу; Угри в Галичині.
- 1223 Перший прихід Татар.
- 1223—1236* Володимир IV.
- 1235 Ізяслав IV.
- 1236—1246* Ярослав III.
- 1238—1246* Михайло II.
- 1239 Ростислав III.
- 1240 Данило галицький в Київі.
- 1240 Зруйнування Києва Татарами. Кінець
Київської Держави.
- 1253 Данило галицький королем.
- 1264 Смерть Данила.
- 1264—1300 Лев I Галицький.
- 1300—1308 Юрій I галицько-володимирський.
- 1303 Галицька митрополія.
- 1308—1323 Лев II галицький.
- 1323—1340 Юрій II Болеслав галицько-володимирський.
- 1340 Кінець галицько-володимирської держави.
Кінець княжих часів. Перший напад
Поляків на Галичину.
- 1350 Київщина переходить до Литви.
- 1385 Кревська унія: перша злука Литви з Польщею.
- 1387 Галичина переходить до Польщі.
- 1413 Городельська унія.
- 1432—1435 Боротьба Свитригайла на Литві
- 1481 Змова князів на Литві.
- 1482 Зруйнування Києва Татарами.

- 1490 Повстання Мухи в Галичині.
- 1500 Початок Козаччини.
- 1507—1508 Змова Глинського.
- 1550 Початок Січі.
- 1569 Люблинська унія. Початок реєстрових козаків.
- 1573 Перша друкарня у Львові.
- 1576 Смерть Богдана Ружинського.
- 1578 Смерть Івана Підкови.
- 1580 Острожська Академія.
- 1586 Львівська Старопігія.
- 1591—1592 Війна Криштофа Косинського.
- 1595 Берестейська унія.
- 1596 Війна Лободи та Наливайка.
- 1600—1602 Самійло Кішка гетьман.
- 1614—1622 Петро Сагайдачний.
- 1614 Похід козаків на Синопу та Трапезунт.
- 1615 Похід козаків на Царгород.
- 1616 Здобуття Кафи. Початок київської школи.
- 1620 Відновлення православної єрархії.
- 1620 Бій під Хотиним.
- 1625 Війна з Поляками.
- 1625—1628 Михайло Дорошенко гетьман.
- 1630 Війна з Поляками „Тарасова ніч“.
- 1632 Угода православних з уніятами.
- 1633—1647 Митрополит Петро Могила.
- 1635 Війна Сулими.
- 1637—1638 Війна з Поляками.
- 1643 Академія в Холмі.
- 1648—1782 Українська Держава під гетьманами.
- 1648—1657 Богдан Хмельницький.
- 1648 15 травня — Жовті Води; 26 травня — Корсунь
23 вересня — Пилявці; Львів; Замостє.
- 1649 Облога Збаража. Бій під Зборовим; 19 серпня
Зборовський мир.
- 1651 Бій під Берестечком. Мир у Білій Церкві.
- 1652 Бій під Батогом.

- 1653 Бій під Жванцем. Смерть Тимоша Хмельницького.
- 1654 Переговори в Переяславі. Договір у Москві.
- 1655—1656 Війна з Польщею.
- 1657 6 серпня смерть Богдана Хмельницького.
- 1657—1659 Іван Виговський.
- 1658 Бунт Пушкаря; бій під Полтавою; гадяцька умова.
- 1659 Перша війна з Московщиною; перемога під
Конотопом; Виговський зрікається булави.
- 1659—1663 Юрій Хмельницький.
- 1659 Переяславська умова з Московщиною.
- 1660 Війна з Польщею; бій під Чудновим.
- 1663—1668 Іван Брюховецький (лівобережний).
- 1663—1665 Павло Тетеря (правобережний).
- 1663 Батуринська умова з Московщиною.
- 1663—1665 Війна з Польщею.
- 1466 Смерть Виговського.
- 1665 Московська умова Брюховецького.
- 1665—1676 Петро Дорошенко (правобережний).
- 1667 Андрусовський мир.
- 1668 Друга війна з Московщиною.
- 1668—1672 Дамян Многогрішний (лівобережний).
- 1669 Союз Дорошенка з Туреччиною; глухівська умова
з Московщиною.
- 1672—1687 Іван Самійлович (лівобережний).
- 1672 Конотопська умова з Московщиною; похід Доро-
шенка з Турками на Галичину.
- 1677—1681 Юрій Хмельницький (правобережний).
- 1680 Смерть Івана Сірка.
- 1681 Бахчисарайський мир.
- 1685 Підлеглість Київської митрополії московському
патріярхатові; нові козацькі полки на Право-
бережжю.
- 1686 Московсько-польський мир у Москві.
- 1687—1709 Іван Мазепа.
- 1687 Коломацька умова з Москвою.
- 1708—1709 Третя війна з Московщиною.

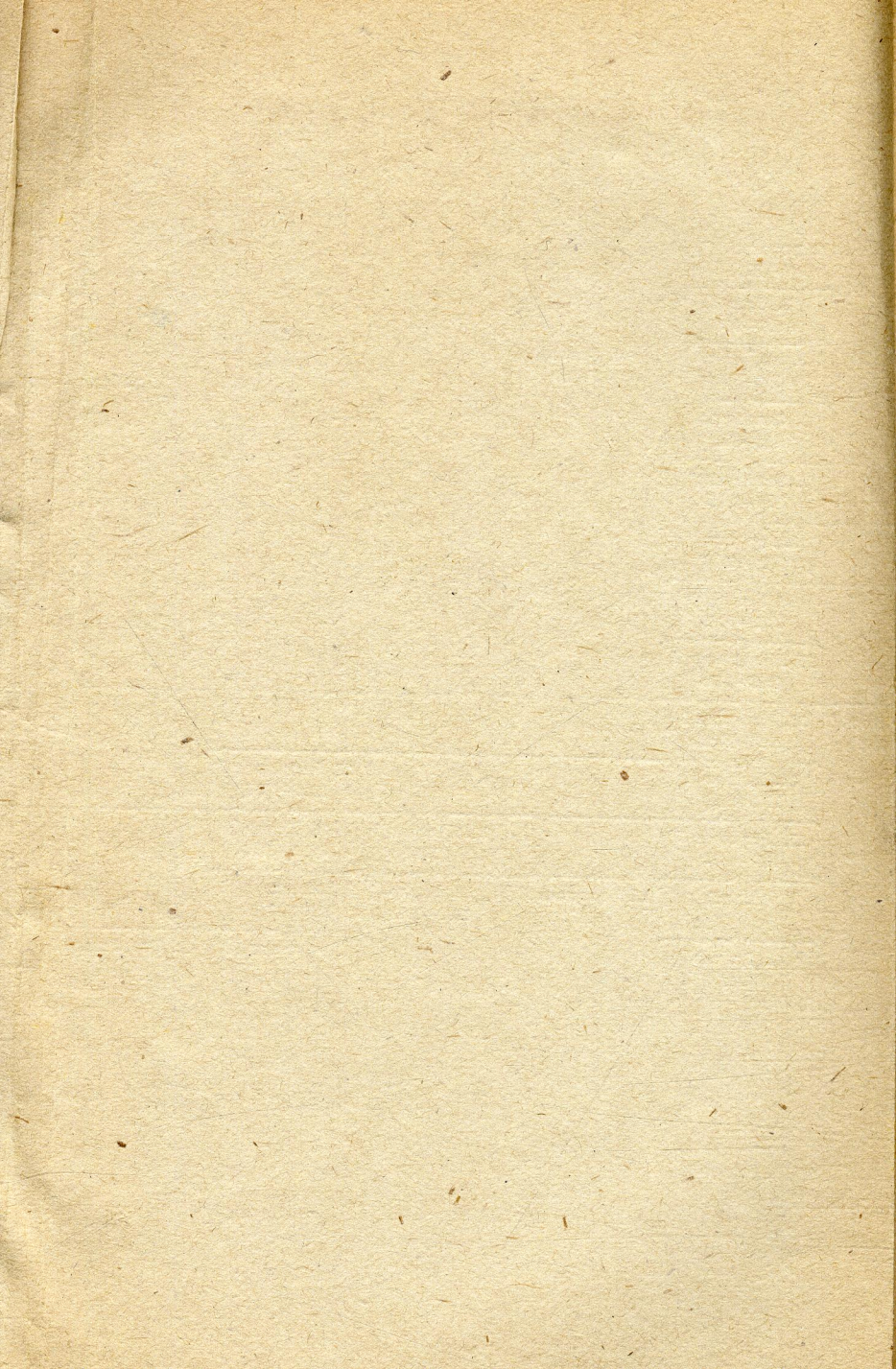
- 1708—1722 Іван Скоропадський.
- 1709 8 липня бій під Полтавою; перше руйнування Січі.
- 1710 Пилип Орлик гетьманом; українська конституція.
- 1722—1724 Павло Полуботок наказний гетьман.
- 1722—1727 Малоросійська Колегія.
- 1727—1734 Данило Апостол.
- 1734 Відновлення Січі; перше скасування гетьманства.
- 1750—1764 Кирило Розумовський.
- 1764 Друге скасування гетьманства.
- 1764—1782 Малоросійська Колегія.
- 1767 Змагання до відновлення гетьманства.
- 1772 Перший поділ Польщі: Галичина відходить до Австрії.
- 1775 Друге зруйнування Січі.
- 1782 Скасування Малоросійської Колегії та останків козацького устрою.
- 1784 Університет у Львові.
- 1793 Другий поділ Польщі: Київщина, Волинь, Поділля відходять до Московщини.
- 1795 Третій поділ Польщі: Берестейщина відходить до Москви.
- 1798 „Енеїда“ Котляревського.
- 1804 Університет у Харькові.
- 1815 Холмщина одходить до Московщини.
- 1818 Перша українська граматика.
- 1837 „Дністрова Русалка“ М. Шашкевича.
- 1840 „Кобзарь“ Шевченка.
- 1846 Кирило-Методіївське брацтво.
- 1848 Головна Рада, візд учених, „Галицька Зоря“, організація війська в Галичині.
- 1861 Скасування кріпацтва в Росії.
- 1867 Конституція в Австрії.
- 1876 Заборона українського письменства.
- 1905 Перша революція на Україні та в Росії.
- 1914 Початок європейської війни; Галичина під московською окупацією.

- 1917 Друга революція; початок української держави.
Українська Центральна Рада. Четверта війна
з Московщиною.
- 1918 11 січня. Проголошення самостійности України.
- 1918 9 лютого. Берестейський мир.
- 1918 29 квітня Павло Скоропадський гетьманом. Дирек-
торія У. Н. Р. скидає гетьмана.
- 1919 Зєднання всіх українських земель у одну Соборну
Україну — Народню Республіку.

Від автора.

Автор просить Ш. Читачів, щоби схотіли переслати йому замітки про похибки й недостачі сього Огляду та бажані доповнення, щоби друге видання могло появитися в поправнім виді. Письмо адресувати: Вид. Тов. „Вернигора“, Київ, Фундуклеївська 19, Іванові Крипкевичу або: Wien VIII, Schlüsselgasse 11 Pension Engel.

1. Аскольд і Дир
860

2. Олег I
907—914

3. Ігорь I ж.
914—946

4. Ольга
946—960

5. Святослав I
960—972

7. Володимир I
979—1015

9. Ярослав I
1019—1054

6. Ярополк I
972—979

(Ізяслав) 8. Святополк I
1015—1019

(Брячеслав)

10. Ізяслав I
1054—1077

12. Святослав
1073—1076

13. Всеволод
1079—1093

11. Всеслав
1068—1069

14. Святополк II
1093—1113

(Давид) (Олег)

15. Володимир II
1113—1125

24. Ізяслав III
1154—1161

19. Всеволод III
1139—1146

20. Ігорь II
1146

16. Мстислав I
1125—1132

17. Ярополк II
1132—1139

18. Вячеслав
1139—1154

22. Юрій
1149—1157

32. Святослав III
1176—1194

21. Ізяслав II
1146—1154

23. Ростислав I
1154—1167

26. Гліб
1169—1171

29. Михайло I
1172

(Всеволод)

35. Всеволод III
1206—1212

25. Мстислав II
1167—1169

31. Ярослав II
1174

28. Роман
1171—1176

30. Рюрик
1173—1210

39. Ярослав III
1236—1240

40. Михайло II
1238—1246

(Роман)

27. Володимир III
1171

33. Інгвар
1200—1212

36. Мстислав III
1212—1223

34. Ростислав II
1204—1205

37. Володимир IV
1223—1236

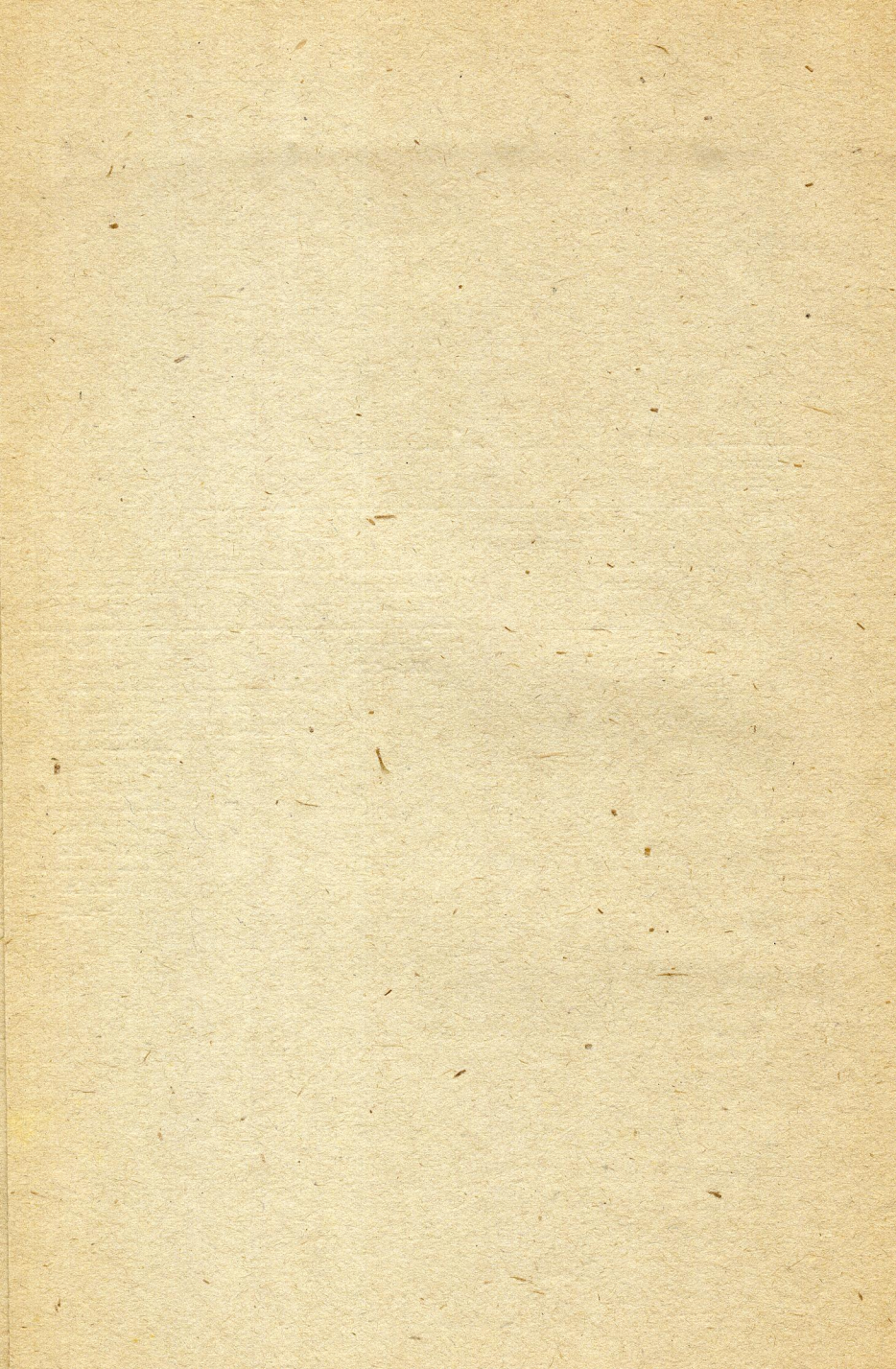
42. Данило
1240

38. Ізяслав IV
1235

41. Ростислав III
1239

II. Родовід київських князів.

Арабські цифри перед іменами означають порядок княження.
У дужках імена князів, що не засідали в Києві.

ЗМІСТ.

Вступ.

	Стор.
§ 1. Поділ історії України	3
§ 2. Етнографічні межі України	3
§ 3. Державні межі України	4

I. Словянські часи (до 800 р.)

§ 4. Чужі народи на Україні	4
§ 5. Передісторична культура	4
§ 6. Слов'яне	5
§ 7. Поділ Слов'ян	5
§ 8. Культура Слов'ян	5
§ 9. Релігія Слов'ян	5
§ 10. Слов'янські племена	6
§ 11. Віче і князь	6
§ 12. Способи оборони	6

II. Українська Держава під правлінням князів. (800—1340 р.)

A. Початок Київської Держави (800—972.)

§ 13. Початок Київської Держави	6
§ 14. Перші князі	7
§ 15. Олег I (907—914 р.)	7
§ 16. Ігорь I (914—946 р.)	7
§ 17. Ольга (946—960 р.)	7
§ 18. Святослав I Хоробрий (960—972 р.)	7
§ 19. Характеристика перших князів	8
§ 20. Устрій держави	8

Б. Розцвіт Київської Держави (972—1054 р.)

Володимир Великий (979—1015 р.)

§ 21. Ярополк I (972—979 р.)	8
§ 22. Володимир I Великий (979—1015 р.)	8

	Стор.
§ 23. Прилучення Галичини 981 р.	8
§ 24. Хрещення Володимира 988 р.	9
§ 25. Християнство на Україні	9
§ 26. Українська церква	9
§ 27. Грецька культура на Україні	10
§ 28. Школи	10
§ 29. Торговля. Монети	10
§ 30. Війни Володимира	10
§ 31. Устрій держави	11
§ 32. Смерть Володимира 1015 р.	11

Ярослав Мудрий (1019—1054 р.)

§ 33. Святополк I (1015—1019 р.)	11
§ 34. Ярослав I Мудрий (1019—1054 р.)	11
§ 35. Походи на Галичину	11
§ 36. Боротьба з Печенігами	11
§ 37. Закордонні зносини	12
§ 38. Законодавство	12
§ 39. Церква	12
§ 40. Мистецтво	12
§ 41. Заповіт і смерть Ярослава 1054 р.	13
§ 42. Характеристика часів Володимира I та Ярослава I	13

В. Поділ та занепад Київської Держави (1054—1240 р.)

Поділ Київської Держави.

§ 43. Поділ держави 1054 р.	13
§ 44. Українські князівства	13
§ 45. Старшинство київського князя	14
§ 46. Спадщина в Київській Державі	14

Перші спадкоємці Ярослава.

§ 47. Ізяслав I (1054—1077 р.)	15
§ 48. Святослав II (1073—1076 р.)	15
§ 49. Всеволод I (1079—1093 р.)	15
§ 50. Святополк II (1093—1113 р.). Любецький з'їзд 1097	15
§ 51. Володимир II Мономах (1113—1125 р.)	16

Боротьба за Київ.

§ 52. Боротьба за Київ	16
§ 53. Мстиславичі	16
§ 54. Святославичі	17

Занепад Київа.

§ 55.	Мономаховичі	17
§ 56.	Характер боротьби	17
§ 57.	Початки Московщини	18
§ 58.	Зруйнування Київа Москвинами 1169 р.	18
§ 59.	Половці	18
§ 60.	Перший прихід Татар 1223 р.	19
§ 61.	Другий прихід Татар. Зруйнування Київа 1240 р.	19
§ 62.	Причини занепаду Київської Держави	19

Г. Галицько-володимирська Держава (1200—1340 р.)

§ 63.	Волинь	19
§ 64.	Галичина	20
§ 65.	Ростиславичі в Галичині	20
§ 66.	Наддунайське князівство	20
§ 67.	Ярослав Осмомисл (1153—1187 р.)	20
§ 68.	Галицько-володимирська держава. Роман (1200—1205 р.)	21
§ 69.	Галицькі чвари	21
§ 70.	Данило (1205—1264 р.)	21
§ 71.	Західні впливи	22
§ 72.	Спадкоємці Данила	22
§ 73.	Характеристика Галицько-Володимирської Держави	23

Устрій та культура княжих часів.

§ 74.	Територія Української Держави	23
§ 75.	Законодавча влада	23
§ 76.	Адміністрація	24
§ 77.	Державні прибутки	24
§ 78.	Військо	24
§ 79.	Поділ населення	24
§ 80.	Суспільна політика	25
§ 81.	Культура	25

III. Україна під Литвою та Польщею (1340—1648 р.)

А. До Люблинської унії (1340—1569 р.)

§ 82.	Галичина під польською владою	25
§ 83.	Польське панування	26
§ 84.	Українські землі під Литвою	26
§ 85.	Поділ українських земель	26
§ 86.	Унія Литви з Польщею	27
§ 87.	Українські державні змагання на Литві	27

Б. Литовсько-польська держава (1569—1648 р.)

§ 88.	Люблинська унія 1569 р.	28
§ 89.	Новий поділ українських земель	28
§ 90.	Устрій литовсько-польської держави	28
§ 91.	Суспільний поділ	29
§ 92.	Шляхта	29
§ 93.	Українська шляхта	29
§ 94.	Селяне	30
§ 95.	Міщане	30
§ 96.	Церква	30
§ 97.	Брацтва	31
§ 98.	Школи	31
§ 99.	Друкарні	31
§ 100.	Церковна унія	32
§ 101.	Характеристика українського життя	32

В. Початок Козаччини (1500—1648 р.)

§ 102.	Татарські напади та оборона кордонів	32
§ 103.	Початок Козаччини	33
§ 104.	Початок Січі	33
§ 105.	Козацький устрій	33
§ 106.	Реєстрові козаки	33
§ 107.	Козацький стан	34
§ 108.	Війна з Татарами та Турками	34
§ 109.	Причини воєн із Польщею	34
§ 110.	Косинський, Лобода, Наливайко	34
§ 111.	Петро Сагайдачний (1614—1622 р.)	35
§ 112.	Участь козаків у релігійній боротьбі	35
§ 113.	Війна з Польщею 1625 р.	35
§ 114.	Війна з Польщею 1630 р.	36
§ 115.	Козацькі полки	36
§ 116.	Церковні та шкільні справи	36
§ 117.	Війна з Польщею (1635—1638 р.)	37
§ 118.	Характеристика Козаччини	37

IV. Українська Держава під правлінням гетьманів
(1648—1784 р.)

А. До Андрусівського миру (1648—1667 р.)

Богдан Хмельницький (1648—1657 р.)

§ 119.	Причини повстання	38
§ 120.	Богдан Хмельницький	38

121.	Союз із Татарами	38
122.	Жовті Води та Корсунь 1648	38
123.	Пилявці	39
124.	Львів та Замосте	39
125.	Переговори з Поляками	39
126.	Бій та мир під Зборовим 1649	39
127.	Межі Української Держави	40
128.	Поділ держави	40
129.	Генеральна старшина	40
130.	Внутрішня політика	41
131.	Закордонна політика	41
132.	Справа спадщини. Тиміш Хмельницький	42
133.	Берестечко й умова в Білій Церкві 1651	42
134.	Батіг 1652	42
135.	Причини союзу з Московщиною	43
136.	Переговори в Переяславі 1654	43
137.	Договір у Москві 1654	43
138.	Війна з Польщею (1655—1656 р.)	44
139.	Розрив з Московщиною	44
140.	Союз зі Швецією та Семигородом	44
141.	Смерть Хмельницького 1657	45
142.	Значіння Б. Хмельницького	45

Гетьман Іван Виговський (1657—1659 р.)

143.	Іван Виговський	45
144.	Внутрішня політика	46
145.	Бунт Пушкаря	46
146.	Розрив з Москвою	46
147.	Гадяцький договір 1658 р.	46
148.	Перша війна з Московщиною та Конотопська перемога 1659 р.	47
149.	Виговський зрікається гетьманства	47

Гетьман Юрій Хмельницький (1659—1663 р.)

150.	Юрій Хмельницький	47
151.	Підвалини політики	47
152.	Переговори з Московщиною	47
153.	Переяславський договір 1659 р.	48
154.	Війна з Польщею	48
155.	Поділ України	48

Гетьман Іван Брюховецький (1663—1668 р.)

156. Іван Брюховецький	48
157. Політичні погляди	49
158. Батуринський договір з Московщиною 1663 р.	49
159. Війна з Польщею (1663—1665 р.	49
160. Московський договір 1665 р.	49
161. Фінансові реформи	50
162. Андрусівський мир 1667 р.	50
163. Війна з Московщиною 1668 р.	50
164. Павло Тетеря	50

Б. До бою під Полтавою (1667—1709 р.)

Гетьман Петро Дорошенко (1665—1676 р.)

165. Петро Дорошенко	51
166. Політичні погляди	51
167. Зносини з Кримом та Туреччиною	51
168. Переговори з Москвою	51
169. Дорошенко на Лівобережжю	52
170. Союз з Туреччиною	52
171. Війна з Польщею	52
172. Упадок Дорошенка	52
173. Гетьман Юрій Хмельницький (1677—1681 р.)	53
174. Смерть Сірка 1680	53

Гетьман Дамян Многогрішний.

175. Дамян Многогрішний	53
176. Політичні погляди	53
177. Глухівський договір 1669 р.	54
178. Внутрішні реформи	54
179. Змова на Многогрішного	54

Гетьман Іван Самійлович (1672—1687 р.)

180. Іван Самійлович	55
181. Конотопський договір	55
182. Війна з Дорошенком (1673—1676 р.)	55
183. Бахчисарайський мир 1681 р.	55
184. Підлеглість церкви московському патріярхатові	55
185. Московсько-польський мир 1686 р.	55
186. Кінець Самійловича	56

Гетьман Іван Мазепа (1687—1709 р.).

187. Іван Мазепа	56
188. Коломацький договір 1687	56
189. Війна з Татарами та Турками	56
190. Опозиція Запорожжя	56
191. Палій	57
192. Культурні справи	57
193. Москва нищить Козаччину	57
194. Союз зі Швецією	57
195. Бій під Полтавою 1709 р.	58
196. Зруйнування Січі	58
197. Українська конституція 1710 р.	58
198. Пилип Орлик	59

В. До кінця Гетьманщини (1709—1782 р.)

Гетьман Іван Скоропадський (1708—1722 р.)

199. Іван Скоропадський	59
200. Обмеження незалежності України	59
201. Русифікація	60
202. Реформи	60
203. Малоросійська Колегія 1722 р.	60
204. Смерть Скоропадського	61

Гетьман Павло Полуботок (1722—1724 р.)

205. Павло Полуботок	61
206. Реформи	61
207. Полуботок у Петербурзі	61
208. Управа Малоросійської Колегії	61

Данило Апостол (1727—1734 р.)

209. Скасування Колегії	61
210. Данило Апостол	62
211. Реформи	62
212. Відновлення Січі	62
213. Скасування гетьманства 1734 р.	62

Гетьман Кирило Розумовський (1750—1764 р.)

214. Кирило Розумовський	62
215. Реформи	63
216. Скасування гетьманства 1764 р.	63

§ 217. Малоросійська Колегія (1764—1782 р.)	63
§ 218. Домагання Українців 1767 р.	63
§ 219. Зруйнування Січі 1775 р.	63
§ 220. Останки Запорожців	64
§ 221. Заведення московського уряду	64
§ 222. Гайдамаччина	64

Г. Устрій та культура Гетьманщини.

§ 223. Державні межі	64
§ 224. Законодавча влада	65
§ 225. Гетьман	65
§ 226. Адміністрація та суд	66
§ 227. Державні прибутки	66
§ 228. Військо	66
§ 229. Поділ населення	66
§ 230. Церква	67
§ 231. Культура	67

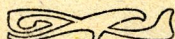
V. Україна під Московщиною та Австрією (1782—1917).

Українська Держава (од 1917 р.)

§ 232. Галичина та Буковина при Австрії	67
§ 233. Українські землі при Московщині	68
§ 234. Відродження Галичини	68
§ 235. Кирило-Методіївське братство та переслідування українства	68
§ 236. Розцвіт українства в Галичині	69
§ 237. Револуція на Україні. Українська Держава	69

Додатки.

I. Київські князі	70
II. Родовід київських князів	71—72
III. Галицькі князі	73
IV. Галицько-володимирські князі	73
V. Родовід галицько-володимирських князів	73
VI. Гетьмани Української Держави	74
VII. Головні дати з історії України	75

Нова виховна книга
для нових педагогів
авторів —

Др. Василя Сімовика
і Др. Богдана Стан-Стоцька

Йоганес Зей

Самостійна робота
з пропозицій
Др. В. Фрестера для
нового вироблення характеру
у школі

з другого підручника
і співвіднесення з різними
видами порівняв Василь Мороз

Раніше видано 1919

2p. 70K.
(1986)

3022

РЛ 3022⁹

Г. Крип'якевич

Огляд історії

України